תלמוד בבלי · אחרונים · חידושי אגדות · סדר מועד

מהרש"א - חידושי אגדות
על ראש השנה

רבי שמואל אליעזר איידלס [המהרש"א]

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

מהרש"א - חידושי אגדות על ראש השנה

רבי שמואל אליעזר איידלס [המהרש"א]

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/מהרשא-חידושי-אגדות-על-ראש-השנה/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה 38-202611161024v של הספרייה.

תוכן העניינים

דף ג. 4
דף ג: 5
דף ד. 6
דף ח: 6
דף י: 6
דף יא. 6
דף יא: 10
דף יב. 11
דף טז. 11
דף טז: 13
דף יז. 16
דף יז: 20
דף יח. 22
דף יח: 24
דף יט. 26
דף כא: 26
דף כב: 27
דף כג. 28
דף כג: 28
דף כה. 29
דף כה: 30
דף כו. 30
דף כו: 31
דף כז. 31
דף כט. 32
דף לא. 32
דף לא: 34
דף לב. 35
דף לב: 37

דף ג.

מה שמועה שמע שמע שמת אהרן וכו'. לפי סדר המקראות ודאי מוכח להדיא דכי נח נפשיה דאהרן אכתי הוה סיחון קיים אלא דאיכא למימר אין מוקדם ומאוחר בתורה מיהו לפי המסעות שבפ' מסעי מוכח שפיר דכמה מסעות היו מהר ההר שמת אהרן עד מלחמת סיחון וצ"ע:

מה שמועה כו'. כתבו התוס' ונראה דמההוא קרא דמסעי קדריש דאי מההוא דחקת הא מפורש כי בא ישראל דרך האתרים ורש"י לא דק בפי' החומש עכ"ל וכה"ג כתב הרמב"ן בפי' החומש ורבותינו אמרו מה שמועה שמע כו' כי הוקשה להם הכתוב בפרשת מסעי וישמע הכנעני וגו' שלא הוזכר שם כו' ע"ש ומ"מ קשה גם לדבריהם כיון דהך דפ' מסעי איהו גופי' מעשה דפרשת חקת כדמוכחי קראי ובפרשת חקת מפורש ששמע כי בא דרך האתרים אם כן דרש חכמים ששמע במיתת אהרן סותר זה ונראה לקיים פרש"י דמתוך סמיכות וישמע הכנעני וגו' בין בפרשת חקת ובין בפרשת מסעי למיתת אהרן דרשו דוי"ו דוישמע מוסיף על ענין ראשון ששמע במיתת אהרן דלעיל וכי בא ישראל דרך האתרים לא בא להורות אלא ממקום שבא להלחם על ישראל דהיינו דרך האתרים וק"ל:

אלא ויראו כו'. דלפי פשטיה דקרא שראו שגוע אהרן הוא קשה דכתיב לעיל מיניה וימת אהרן שם בראש ההר וירד משה ואלעזר מן ההר דמשמע שלא ראו כל ישראל במיתתו שם בהר ההר ובמדרש שהביא רש"י בחומש שהראוהו להם מלאכי השרת במטה והדרש דהכא ימאן זה אלא ויראו על ידי סילוק הענן:

הכא סיחון כו'. נראה לפרש דהכא פריך ע"פ מ"ש פ' האשה סיחון ועוג בני אחי בר שמחוזאי הוו וא"כ לא הוה מכנען ואם סיחון הוה לא הוו קרי ליה כנען ואהא משני בב' תירוצים דלא קרי ליה כנען אלא ע"ש מלכותו שארץ כנען הוה ע"ש שיושביה מבני כנען מז' אומות והוא נקרא מלך האמורי בכל המקרא שהיה מבני כנען גם כן ע"ש יושביה מבני האמורי ומה שהכריחם לומר כן דכנעני מלך ערד דהכא הוא סיחון לפי שמלך ערד ממש לא נכבש עד מלחמות וכיבוש יהושע דחשיב ליה מלך ערד אחד מל"א מלכים שכבשם יהושע והקרא דהכא משמע דבימי משה נעשה מלחמה זו דמלך ערד ונעשה חרמה בעריו וע"כ אמרו דהיינו סיחון היינו מלך ערד דהכא דתחלת כיבוש של משה היה בסיחון:

דף ג:

אשר נשארו מן השבי כו'. משום דבשבי כולהו איתנהו ביה כדאמרי' פ"ק דב"ב אשר למות למות ואשר לחרב לחרב ואשר לרעב לרעב ואשר לשבי לשבי וכל המאוחר בפסוק קשה מחבירו כו' ע"ש והיינו שנצולו מן השבי דאית ביה כולהו:

ושעריה נצתו באש כו'. והוא שינה בלשונו לומר לפני המלך ושעריה אכלו באש דהצתה לא משמע כליון של אש כמו אכל האש דמשמע כליון גמור ולהפליג הדבר אמר כן לפני המלך:

יין לפניו ואשא וגו'. לפי פשוטו כמו הביאו יין לפניו והוא מקרא חסר ונראה לפרש ע"פ מ"ש בירושלמי הביאו רש"י פ"י יוחסין דלכך נקרא נחמיה התרשתא ע"ש שהיה משקה למלך והיה צריך לשתות מקודם שלא יחשדוהו שהטיל סם במשקה ולכך התירו לו יין של נכרי כו' ע"ש והשתא אחרי ששמע נחמיה דברים הרעים מירושלים היה מצטער והזיר את עצמו מן היין וז"ש יין לפניו דהיינו לפני המלך וכבר נתנסך במגע עובד כוכבים עד היום לא נזהר מלשתות ממנו מקודם לפי שהתירו לו כמ"ש בירושלמי וביום הזה אחר השמועה רעה היה יין לפני המלך ולא שתיתי מקודם ממנו ואשא אותו מתחלה ואתנה למלך ולא הייתי רע לפניו שהייתי רגיל לשתות יין לפני המלך כי שותה יין נקרא לב טוב כמ"ש כטוב לב המלך ביין וההפך לב רע וז"ש לו המלך מדוע פניך רעים וגו' דהיינו שאינך שותה יין ואינך חולה אין זה כ"א לב רע עלי ואירא הרבה מאד פן יחשדני שנתתי סם המות במשקה ולכך לא שתיתי מקודם ואומר למלך וגו' מדוע לא ירעו פני וגו' להזיר את עצמי מן היין אשר העיר וגו' ויאמר לי מה וגו' ואתפלל אל ה' וגו' מקודם אשר דבר למלך הפסיק בתפלה לאל השמים שתתמלא בקשתו מן המלך כפרש"י ועי"ל ואומר למלך מוסב למעלה דר"ל ואתפלל אל אלהי השמים ואומר למלך וגו' שלא היה כוונתי למלך ארתחשסתא אלא לאלהי השמים התפללתי ואומר לו אם על המלך מלכי המלכים טוב וגו' וכהאי גוונא אמרו במסכת שבועות גבי דניאל אנת מלכא מלך וגו' שהוא קודש ודו"ק:

כורש מלך כשר היה כו'. ממלות הפוכות כשב כבש שמלה שלמה וארתחשסתא על שם מלכותו דהיינו שם המדינה ובסיפ' דהאי קרא מלך פרס על שם האומה כדאמרינן בפ"ק דיומא תירס זו פרס:

ומי החמיץ והא כתיב ומה חשחן וגו' ומהא דכתיב לעיל מיניה ומני שים טעם וגו' למבנא בית אלהא דך וגו' לא פריך כיון דכבר מימי כורש הראשון ניתן רשות למבני בה"מ כ דכתיב לעיל מיניה ובקרו בבית ספריא וגו' משנת חדא לכורש מלכא שם טעם ביתא

אלהא דבירושלים ביתא יתבנא וגו' אבל אלו הקרבנות להקריב לא הוזכרו שם בכורש מלך הראשון:

דף ד.

ונדבך די אע גו'. פרש"י כתב ששלח ביד עזרא כתוב בו כו' עכ"ל ולא נמצא כן בכתוב אלא מקודם שעלה כתיב ובכתב שנמצא ממלך כורש הראשון אלא דמסתמא גם כורש האחרון בן אסתר צוה לבנותו כן לפי שהחמיץ דאלו לא החמיץ היה משנה לבנותו גם בכותל רביעית באבן גלל:

מאי שגל כו' כלבתא כו'. פרש"י למשכב שבני נח הוזהרו על כך כו' ע"ש והוא בכלל ז' מצות בני נח שנצטוו על העריות:

במקום שגל כו'. ר"ל דמקום שגל הוזכר בקרא להעמידה בימין כמ"ש נצבה שגל לימינך והוא הושיב את הכלבתא לימין כדכתיב והשגל יושבת וגו':

דף ח:

ואי בעית אימא מקמי דליפוש חרון אף כו' מפורש פ"ק (דב"ק) [דע"ז]:

דף י:

בתשרי נברא העולם כו'. יצא לנו מאלו דברים כי לכך נקבע ראש השנה באחד בתשרי לפי שהעולם נברא בו דהיינו האדם ובו בא האדם לדין על שחטא ושב אדם הראשון והקב"ה ברחמים שברא העולם מחל לו וע"כ בו ביום נבראו אבות אברהם ויעקב ע"ש מדת חסד ורחמים והוא סימן לבניהם לבא עמהם ברחמים בדין ביום הזה אבל יצחק שהוא מדת הדין נברא בפסח שבו היה שולט מה"ד על המצריים במכת בכורות וישראל נגאלו בו ע"י מ"ה הקשה על המצריים: ואמר בתשרי עתידין ליגאל כי בעתיד יבואו הרחמים הגמורים לישראל כמה שכתוב ברחמים גדולים אקבצך גו' ומייתי ליה מדכתיב יתקע בשופר דהתקיעה מורה על הרחמים ע"ש ימינך פשוטה וגו':

דף יא.

ואותה הפרק זמן רביעה כו'. פרש"י כלומר וראייה לדבר שבתשרי נברא העולם שהרי לגשמים היו צריכין ותשרי זמן רביעה עכ"ל לכאורה הוא מגומגם דאדרבה בניסן אית לן למימר דאז הוצרכו לגשמים דהוא זמן רביעה שניה אבל רביעה ראשונה לאו בתשרי היא אלא בחשון כדאיתא פ"ק דתענית וי"ל דבריו דה"ק כיון דבניסן זמן רביעה היא

לעולם לא הוצרך למימר ואד יעלה מן הארץ אבל אם בתשרי נברא עולם ועדיין זמן רביעה לא בא הוצרך למימר ואד יעלה וגו' שהקדים זמן הרביעה אז שתהיה בתשרי משום הדשאים שנבראו אז שיצמחו וק"ל:

שנאמר ותוצא הארץ דשא וגו'. פרש"י ותוצא הארץ ולא כתיב ותדשא עכ"ל מפירושו נראה דכתיב ותוצא הארץ ולא כתיב ותדשא הוא ראיה שהוא ניסן ולא ידעתי משמעו גם קשה אם בעשיה כתיב ותוצא הרי בצווי לא כתיב הכי אלא ותדשא גם קשה דלעיל בדברי ר"א גרסינן שהארץ מוציאה דשאים והכא בדברי ר"י גרסי' מלאה דשאים ולפי דקדוק לשון ותוצא דכתיב הכא כפרש"י הכא הל"ל מוציאה דשאים מיהו בילקוט גרסי' בשתיהם מלאה דשאים ותלמודא נמי לא בא ליישב אי למר עץ עושה פרי ולמר עץ פרי אבל ותדשא למר ותוצא למר כפרש"י לא הרגיש זו התלמוד ליישב וי"ל דבריו דמשמע ליה למ"ד ותוצא הארץ קאי נמי אעץ עושה פרי דהיינו שאז הוציאה פירות כדאמרינן ולמ"ד ותדשא קאי נמי אעץ פרי דהיינו שכבר נגדל הפרי כדקאמר והארץ מלאה פירות ודו"ק:

ואותו הפ' שמזדווגין כו' שנאמר לבשו כרים וגו'. מפורש לעיל בפרקין ע"ש:

לקומתן לצביונן נבראו כו' מפורש בפ' א"ט:

בירח האיתנים וגו' והאיתנים מוסדי ארץ וגו' שנולדו בו איתני עולם כו' ר"ל תקיפי עולם שהעולם עומד עליהם בזכותם כדמייתי והאיתנים מוסדי ארץ ולכך נולדו בירח הזה שבו נברא עולם לר"א:

שמעו הרים וגו' מוסדי כו'. ר"ל שישמעו האבות ויכוח וריב שיש לו להקב"ה עם ישראל כדמסיים ועם ישראל יתוכח:

שנולדו בו זיותני עולם כו'. האי לישנא זיו נאמר על החשיבות כמ"ש לדזיו ליה כבר בתיה כי קרן עור פניו וגו' תרגום כי סגי זיו יקרא כו':

שהקב"ה יושב וממלא שנותיו של אדם מיום ליום כו'. מפורש ספ"ק דקידושין:

יולדת לז' יולדת למקוטעין שנאמר ויהי וגו' כו'. כתבו התוס' דהשתא דמסיק כו' ע"ש והוא דחוק דהל"ל אלא יולדות לז' כו' ועוד דהא בברייתא תנא דשנה מעוברת היתה ואינו נראה דבטעות נשנית ונראה לומר דיולדת לז' דיולדת למקוטעין היינו דוקא כשיעור הזה ב' תקופות וב' ימים והתקופות בכ"מ לפי חדשי חמה והוו להו ב' תקופות וב' ימים קפ"ד וחצי יום ונמצא אף אם טבלה בה' ימים בחג כלו ימי עיבורה שהן קפ"ד ימים וחצי יום ה' ימים אחר הפסח שהמועדים הולכים בקביעות חדשי הלבנה ואין בו' חדשי הלבנה וב' ימים כ"א קע"ט ימים ומש"ה הוצרך תלמודא למימר שנה מעוברת

היתה והא דאמרי' (פ"ק) [פ"ד] דנדה (דף ל"ח.) לר"י דשיפורא גרים והיינו חדשי הלבנה היינו דוקא ביולדת לט' למקוטעין אבל הכא ביולדת לז' למקוטעין תקופות כתיב דהיינו חדשי החמה והא דאמרי' התם אין אשה יולדת אלא לרע"א ימים והיינו ט' חדשי החמה היינו למ"ד דאינה יולדת למקוטעין אבל למ"ד יולדת למקוטעין שיפורא גרים לפי חדשי הלבנה וע"ש בפ' ד' דנדה בתוס'. וכתבו התוס' עוד וכן ת"א כעת חיה כעידן דאתון קיימין כו' ול"נ דמ"ד דבתשרי היה ע"כ יפרש כעת חיה כעת הזאת שאתה חי תהיה חי ג"כ לזמן שיהיה לשרה בן וא"כ אין מדברי התרגום ראיה שבפסח היה שיש לפרש דברי התרגום כעין זה דכעידן עתה שאתון קיימין כן תהיו קיימין בעידן שיהיה לשרה בן:

ע"ש בתוס' לדעת מי שאומר פסח היה הא דכתיב בפרשת מילה אשר תלד לך שרה למועד וגו' ואמרי' נמי שסרט כו' ע"כ בט"ו בניסן נאמר ובו ביום נימול ובו ביום באו המלאכים כו' ע"ש אבל רש"י בפי' החומש פירש גם כן כל הכתובים כמ"ד דפסח היה ואף ע"פ כן הביא בריש הפ' דביום ג' למילתו באו המלאכים והרא"ם פירש דבריו דודאי דמילתו ודאי בט"ו בניסן היה דביום כו' ובט"ו בניסן נולד יצחק וכו' אבל ביאת המלאכים ומאמר למועד אשוב וגו' היה ביום ג' למילתו בי"ז בניסן ופסח כו' ע"ש לדברי הב"ר שיטה אחרת והקשו התוס' הכא ותימה דכל הני דאמרי בתשרי היכי מקיימי קרא דלמועד הזה בשנה אחרת וגו' ואור"ת דס"ל כר"י כו' ע"ש והוא דחוק גם דחוק לפרש"י שבחומש שהניח שיטת התלמוד דהכא דבי"ה היה פירש כל הכתובים ע"פ המכלתא וסדר עולם דבפסח היה והנראה לפי שינוי לשון הכתוב דבפ' מילה נאמר למועד הזה בשנה האחרת וגו' וכאן נאמר למועד אשוב וגו' ולא כתיב הזה בשנה האחרת והנכון נראה לקיים פירוש רש"י שבחומש ע"פ שיטת התלמוד ותלמוד דהכא נמי ס"ל דלמועד הזה בשנה האחרת וגו' דבניסן היה דהכי נמי משמע בשנה האחרת למועד הזה ואז סרט לו סריטה וכיון דבט"ו בניסן נולד יצחק ע"כ מאמר דלמועד הזה בשנה וגו' נמי בט"ו בניסן הוה ובו ביום נימול אברהם וביאת המלאכים ביום ג' למילתו היה בי"ז בניסן כדברי רבי חמא אלא דמאמר למועד אשוב אליך וגו' לא משמע לשנה אחרת במועד זה אלא למועד הראשון שיבא בשנה זו אבא אליך וא"כ ע"כ בתשרי הוה וקאי בחג ולמועד אשוב וגו' היינו פסח כדמסיק תלמודא והשתא אין אנו צריכין לפרש שהיה זה קודם החג ב' ימים כמ"ש התוס' אלא דקאי בחג ממש והא דפריך כי מדלית ימי טומאה בצרי להו לפי שהנראה שלא פירסה שרה נדה וחזרה לנערותה עד אחר שהתחילו ימי החג שאז אמר הקב"ה לאברהם למה זה צחקה שרה וגו' היפלא מה' וגו' דמשמע שקודם זה לא פירסה נדה דאי חזרה לנערותה מקודם זה אין סברא שהיתה צוחקת וההיא דאפרים מקשאה

דלחם לא הביאה לפי שפירס' שרה נדה ביום שבאו המלאכים בפסח סוגיא דהכא לא סוברת כן אלא שלא פירסה נדה עד שאמר הקב"ה בחג למה זה צחקה וגו' למועד אשוב וגו' וסוברת כרבנן דפליגי אאפרים מקשאה ואמרי אפילו פת הביא אלא דלא איצטריך למכתביה ומה דברים שלא אמר הביא דברים שאמר עאכ"ו ובזה יתיישב פירוש רש"י בחומש דגבי כעת חיה ולשרה וגו' פירש כעת הזאת לשנה הבאה ופסח היה וגו' וגבי למועד הזה אשוב אליך וגו' פי' לאותו מועד המיוחד שקבעתי לך אתמול למועד הזה וגו' דמשמע דמאמר למועד הזה בשנה וגו' היה ביום א' ומאמר למועד הזה אשוב וגו' היה ביום אחר והרא"ם האריך בזה ולשיטתו יתיישב שפיר דגבי כעת חיה שהיה בפסח ביום ג' למילתו קאמר פירוש בעת הזאת לשנה הבאה גם כן בפסח אבל מאמר למועד אשוב וגו' שהיה בחג הוצרך רש"י לפרש דלא קאמר אחג שאנו קיימין בו דהא יצחק לאו בחג נולד אלא למועד אשוב הוא המועד הראשון שקבעתי לך אתמול למועד הזה בשנה וגו' דהיינו פסח ואע"ג דהיה זה חצי שנה לפני החג קאמר אתמול דלאו דוקא אתמול יום אחד אלא קודם זה כמו תמול אנחנו ולא נדע כמ"ש גם הרא"ם ודברים הללו ברורים הם לפי שיטתנו ליישב פרש"י שבחומש אלא שהוא מפרש בשמעתין הא דפריך כי מדלית מר ימי טומאה כו' דקושייתו מההיא דאפרים מקשאה ולשיטתנו אי אפשר לפרש כן כמ"ש לעיל וכשיטה זו שכתבנו תמצא קצת בהגה"ה בתוס' בשמעתין גם בתוספות דפרק הפועלים גם בחזקוני וק"ק לפי שיטה זו כיון דביאת המלאכים היה בניסן גם הפיכת סדום ע"י המלאכים לא ה"ל להקדים מאמר למה זה צחקה שרה וגו' ולמועד אשוב שהיה אח"כ בחג וי"ל דה"ל כתרי עניני ואמרי' ביה דאין מוקדם ומאוחר בתורה: **יולדת לז' יולדת למקוטין [צ"ל למקוטעין] כו' שנאמר ויהי לתקופת הימים וגו'**. מפורש פרק בנות כותיים:

נפקדה שרה כו'. לפי סוגיא דשמעתין דבחג נתעברה וקודם זה בר"ה נגזר עליה כן שתתעבר בחג בשנה זו ואע"ג דהמלאכים בשרו אותה כבר בפסח כשיטתנו דלעיל מ"מ לא נגזר עליה הריון מפי הש"י עד ר"ה אבל התוס' כתבו בפ' החובל דלאו בהריון משתעי כו' אלא שתלד בריוח כו' ע"ש גם בחדושינו:

אתיא זכירה זכירה וגו'. באת הג"ש מלשון זכירה דלכך נקרא ר"ה יום הזכרון דבו ביום זכרון כל המעשים בא לטוב ולרע ואלו הנשים שהיו עקרות מצד טבעם ומזלם ועלה זכרונם לטובה בר"ה לשנות טבעם ומערכה שלהם:

בר"ה יצא יוסף כו' שנאמר עדות ביהוסף וגו'. אותה ה' שנטלה משרה שנפקדה בר"ה נתוספה בו בר"ה ואח"כ לזרעו יהושע כמפורש במדרשות וע"ד הסוד כי הה' אחרונה

בשם היא מורה על מדת המלכות שביום ר"ה והיא נתוספה ליוסף ונעשה מלך בצאתו על וגו' וכן ליהושע:

דף יא:

בר"ה בטלה עבודה כו' וכתיב התם הסירותי גו'. פרש"י ביוסף כתיב בתר עדות ביהוסף עכ"ל משמע לי' דגם לפי זה הדרש על עדות ביהוסף קאי דלעיל מיניה ומג"ש דסבלות יליף ליה עבודת אבותינו מעבודת יוסף שבטלה בר"ה ולולי פירושו נראה דההוא קרא דהסירותי מסבל שכמו יליף ליה מהך ג"ש דלא מיירי ביוסף כפשטיה אלא בישראל דלא מצינו ביוסף שעבד עבודת סבלות וכל המקראות שאחריו בישראל משתעי בצרה קראת אענך בסתר רעם וגו' שמע עמי וגו' וכתבו התוס' בר"ה בטלה עבודה כו' ר"י מודה בזה ברוב ספרים ואע"פ שהתחילו המכות מניסן דמשפט המצרים י"ב חדש כדתנן בעדיות מ"מ לא פסקה עבודה עד תשרי עכ"ל ועיין בפירוש הראב"ד לעדיות ודברים אלו אינן סותרין להא דאמרינן בב"ר דכל מכה ומכה היתה משמשת עם התראתה חדש וא"כ לכל י' מכות רק י' חדשים דאיכא למימר שהיו ימים מופסקים ביניהן בלי מכה והתראה כלל ומשפט מצרים י"ב חדש דקאמר היינו מתחלת מכותן והתראתן וק"ל:

וכתיב התם יתקע בשופר גדול כו'. דהשופר מורה על החירות והגאולה כענין היובל ולכך בר"ה שהוא יום החירות מהשטן כדאיתא במדרשות בלע המות וגו' והיה ביום ההוא יתקע וגו' כי שמע קול שופר חדא זימנא בהיל כו' והוא טעם גם כן שבטלה עבודה מאבותינו בר"ה דהשופר מורה על החירות:

לילה המשומר כו'. ונראה דאסיפא דקרא קסמיך דכתיב לדורות דהיינו ששת ימי בראשית לכל דור ודור עד עולם ומ"ד לילה המשומר מן המזיקין מפורש בפ' ע"פ ע"ש:

ואזדו לטעמייהו כו' י"ז באייר היה יום שמזל כימה כו'. מה שיש לדקדק בכל זה בפרש"י ובדברי התוס' עיין בחדושי הלכות והרא"ם ז"ל לא הביא פרש"י דסוגיין וכתב אהך פלוגתא דר"א ור"י א"ל דטעמיה דר"א כו' וי"מ דטעמי' דס"ל דבתשרי נברא עולם וע"כ שיהיה ג"כ ראש למנין שנות עולם ושנות הדורות ולפיכך כו' ושיבוש הוא בידם כו' והנכון בעיני שר"א סובר שמנין שנות דורות מתשרי ולפיכך פי' חדש השני הוא מרחשון ומאי שני שני לדין שא"ת שהוא אייר ושני לחדשים ה"ל למכתב ותנח התיבה באחד ושש מאות שנה בחדש הזה שכבר נכנסה שנה האחרת כו' עכ"ל ע"ש באורך ולפירושו מסברא קאמר דמונין שנות עולם מתשרי בלאו טעמא דלעיל דבתשרי נברא עולם אבל לישנא דאזדו לטעמייהו לא משמע כדבריו דמשמע דמה"ט דס"ל נמי דמתשרי

מונין שנות עולם וכן לר"י מניסן ונראה לקיים פי' הי"מ וכן נראה מפרש"י שכתב דלר"א דבתשרי נברא עולם דמתשרי מתחילין מנין שנות דורות לפיכך מבול ע"כ כו' ומה שהקשה הרא"ם לפי זה מדלקמן שהרי חכמי ישראל מונין למבול כר"א ולתקופות כר"י ופרש"י שנות נח ובריאות עולם כו' ע"ש לאו קושיא היא אלא דתלמודא דהכא דקאמר ואזדו לטעמייהו לית ליה האי סברא אלא דאלו לא היתה הבריאה בתשרי אין סברא שיהיו שנות דורות מתשרי אלא ששנות דורות בין לר"א בין לר"י נמשכין אחר הבריאה וסברא זו נזכרת בפרש"י בכולה סוגיין ודו"ק:

דף יב.

אלא לר"א מאי שינה כדר"ח ברותחין קלקלו כו'. מפורש פרק חלק:

דף טז.

בפסח כו'. לקמן בברייתא מפקי ליה מדאמרה תורה הביאו לפני עומר בפסח וכן בעצרת על פירות אילן מדאמרה תורה הביאו לפני ב' הלחם וכן בחג על המים מדאמרה תורה נסכו לפני מים בחג וכ"כ הר"ן והא דתנן בראש השנה כל באי עולם כו' כתב הר"ן דמפיק ליה מהא דאמרינן בכסה ליום חגנו וגו' איזה חג שהחדש מתכסה בו הוי אומר זה ר"ה וכתיב כי משפט לאלהים הוא וגו' אבל מתוך סוגיין משמע דסמך נמי בהא אהא דאמר לקמן בשמעתין אמרו לפני מלכיות שתמליכוני עליכם זכרונות שיעלה זכרוניכם לטובה כו' מלתא דבעי ביום הדין שע"כ נקרא זכרון תרועה דזכרון כל באי עולם בא לפניו ית' והא דהכל נידון בראש השנה היינו כל אדם יחיד ויחיד בכל דבר כמ"ש בראש השנה מי ברעב ומי בצמא אלא דבכל אחד מג' זמנים הללו נידון כלל העולם באחד מג' דברים שזכר וכן תוכן דברי הר"ן בזה ע"ש:

עוברים כו'. בשאר ג' זמנים דקתני במתני' נקט בהו לשון נידון וכאן שינה ונקט לשון עוברין ולמסקנא דלקמן דמתניתין כר"י דגזר דין שלו נחתם ביה"כ וכי קתני מתני' אתחלת דין ניחא כיון דלא נחתם בר"ה לא נקט ביה רק לשון עוברין:

תנא דבי רבי ישמעאל היא כו' בארבעה פרקים כו' כתב הר"ן דיש לשאול למה אדם נידון בראש השנה דבשלמא שאר דברים תבואה ופירות כ"א בזמנו נידון כו' אבל אדם למה נידון בראש השנה כו' דבר זה למדנו כו' דתניא בכ"ה באלול נברא העולם כו' ואדם הראשון נברא ביום ו' דהיינו באחד בתשרי כו' בי"א נידון כו' א"ל הקב"ה זה סימן לבניך כשם כו' כך בניך עתידין עומדין לפני בדין ביום זה כו' ואכתי תמיהא לי דתינח לר"א

דבתשרי נברא העולם אבל לר"י דאמר בניסן נברא העולם כו' למה אדם נידון בר"ה ונ"ל שרצה המקום כו' ע"ש באורך ואין זה מספיק דלא ידענא אכתי למה נקבע ר"ה באחד לחדש לר' יהושע והנראה דר"י ודאי מודה דכמה דברים נעשו בר"ה שבו נפקדה שרה רחל וחנה ויצא יוסף מבית האסורין ובטלה עבודה מאבותינו במצרים כדאמר בהדיא לעיל בפירקין ולכך נקבע אח"כ ר"ה ליום הדין דזכרון כל מעשה איש בא לפניו דכה"ג נקבע יה"כ לגמר הדין והחתימה לפי שבו נתרצה הקב"ה לישראל לכפר להם על עון העגל וע"פ מדרש הזה דאדם נברא ביום ו' כו' ובי"א נידון יש לכוון הפסוקים שאמר למשפטיך עמדו היום גו' שאמר לעיל מיניה כוננת ארץ ותעמוד ובו ביום שכוננת ארץ ונגמרה הבריאה דהיינו ביום ו' למשפטיך עמדו היום אדם וחוה לדון לפניך כי הכל עבדיך שהוא סימן לבניו שביום הזה לדורות יהיו הכל ביום זה עבדיך ואתה מלך לדונם אז כמ"ש אנו עבדיך ואתה מלכנו וע"כ אומרים מלך במקום אל בר"ה: מהכא לעשות משפט וגו'. ק"ק דהא בברייתא לא מייתי ליה מהאי קרא אלא מקרא דותפקדנו לבקרים ואינו נראה שמחקו מהברייתא ונראה לפרש דודאי הא דנידון בכל יום סמך ר"י עצמו אההוא קרא דלעשות משפט וגו' דבר יום ביומו אלא דמייתי האי קרא לומר לך באיזה זמן בכל יום נידון ומייתי ליה מהאי קרא ותפקדנו לבקרים דהיינו בבקר של כל יום וכדאמרי' פ"ק דע"ז דלא ליצלי אינש צלותא דמוסף בר"ה בג' שעי קמייתא משום כיון דמפקיד דינא דלמא מעייני בעובדיה והיינו בבקר שהוא זמן תפלת שחרית כנגד תמיד של שחר דכתיב בו בקר:

ואמר רב חסדא מלך וצבור כו'. הוצרך לאתויי מלתא דרב חסדא בהאי קרא משום דהוה אפשר לפרושי לשון משפט דבהאי קרא לאו דין ממש קאמר אלא כמו כמשפטו אשר הראית וגו' ויעשה כמשפט וגו' להכי מייתי מלתא דרב חסדא דמפרש ליה דין ממש:

הביאו עומר כו'. שהפסח זמן תבואה כו' חשיב בכאן ג"ד שהם חיי ג' נפשות שבעולם שהם נפש הצומח ונפש הבהמה ונפש האדם כי המים בחג הם חיי נפש הצומח והעומר של שעורים הוא חיי נפש הבהמה כדאמרי' פ"ק דפסחים (דף ג':) שעורים נעשו יפות א"ל צא ובשר לחמורים ובמס' סוטה (ט"ו) אמרי' תביא מנחת שעורים שהוא מאכל בהמה ושתי הלחם של חטין היו והוא חיי נפש האדם כפרש"י בשמעתין. דר"י לטעמיה דס"ל בפרק בן סורר ומורה דעת הדעת שאכל אדם הראשון חטה היה שאין התינוק יודע כו' וע"ש בחדושנו והוא מבואר שאמר הכתוב מהחל חרמש גו' שהוא קציר שעורים תחל לספור שבעה שבועות שהוא יום קציר חטים שהם ב' הלחם והכונה בו כי בצאתם ממצרים שנקראו חמורים והיו ישראל גם כן בלא מצות לא היו ראוים רק למאכל בהמה

שהן שעורים כמ"ש צא ובשר לחמורים עד ספירת ז' שבועות ע"ש וכמטמונים תחפשנה שהוכנו אז לדעה שמביא מאכל חטים שאז קבלו התורה וע"כ מביא ב' הלחם מחטים שמביא הדעת כדאמרי' בפ' בן סורר וע"כ אמרו בפ' מי שמת (ב"ב קמ"ז.) י"ט של עצרת ברור זרעו חטין כמפורש שם וע"כ אמר מהחל חרמש בקמה שהוא קציר שעורים מאכל בהמה תספור נ' יום עד הבאת ב' הלחם שבאה מן החטין לקבל דעה וחכמת התורה:

אמרו לפני מלכיות כו'. בספרי מפיק ליה מקרא ותקעתם וגו' הרי שופרות והיו לכם לזכרון אלו זכרונות אני ה' אלהיכם זו מלכיות וא"כ למה מלכיות תחלה כו' ועי' לקמן פ"ב וכוונת מלכיות זכרונות ושופרות מפורש פרק כיצד סדר תעניות:

למה תוקעין בשופר של איל כו' מפי' הר"ן אמנהגא בעלמא דתוקעין בשופר של איל קאמר הכי למה ול"נ אהא דתנן *) פרק ראוהו ב"ד ר"י אומר בי"ה תוקעים בשל זכרים כו' וק"ל כוותיה קאמר הכי וע"פ המדרש שפרש"י בחומש במשוך היובל שופר של איל שכן בערבי קורין לדכרא יובלא כו' ואנן ילפינן לקמן בפ"ב שופר של ר"ה משופר של יובל ומה שיש לדקדק בזה ע"ל בר"פ ראוהו ב"ד ומיהו ק"ק לפי מדרש זה דהא ביובל גופיה ס"ל לר"י לקמן דתוקעין בשל יעל ולא בשל איל ודו"ק:

רחמנא אמר תקעו כו'. תקיעה בר"ה אינו מפורש אלא דילפינן לקמן בגז"ש מיובל:

כדי לערבב את השטן כו'. עי' פרש"י ותוס' בשם הערוך ועי' בר"ן:

דף טז:

שנאמר מרשית גו'. ויהיה מלת מרשית מושכת עצמה ואחרת עמה דהיינו כמשמעה מראשית ומתחלת השנה ומדכתיב מרשית חסר דרשוהו מלשון רש כפרש"י עש"ה תחנונים ידבר רש והוא מבואר ע"פ מ"ש לקמן עיני ה' אלהיך וגו' עתים לטובה הרי שהיו ישראל רשעים גמורים בר"ה כו' לסוף חזרו בהן כו' הקב"ה מורידן בזמנן על הארץ הצריכה להן כו' ע"ש:

אלא לפי מעשיו שבאותה שעה כו' שנאמר באשר גו'. מפורש בב"ר כפרש"י דלפי פשוטו הוא יתורא דקרא וע"כ דרשו דכמו דמלת שם מורה על המקום שבא הסיפור ממנו כבר כן הוא מורה כאן על הזמן ההוא שאנו קיימין בו יהא נידון ולא על העתיד והא דבן סורר נידון ע"ש סופו עיין תירוצו בראש"ם ועי"ל דבן סורר נידון ע"ש סופו של עצמו מה שאין כן בישמעאל על שם סופו של בניו לא נידון:

ג' דברים מזכירין עונותיו כו'. ודאי דבר"ה זכרון כל בני אדם בא לפניו יתברך ב"ה בגזר דינו אבל אלו ג' דברים גם בכל השנה מזכירין לו עונותיו לפקוד עליו דין אחר קיר נטוי

לפי שהוא מקום סכנה וכדאמרינן פ"ק דפסחים דאפי' בצווי הש"י אמר שמואל ושמע שאול והרגני וכן המעיין בתפלתו וסומך שבזכותו ודאי תהא נשמעת כמ"ש התוס' מביא לו שיזכירו עונותיו אם זכיותיו שבוטח בהן אין מכריעין וכן במוסר דין שבוטח גם כן בזכותו שיענש חבירו מן השמים על ידו מביא לו להזכיר לו עונותיו להכריע זכותו נגד חבירו ומייתי ליה משרה וגם אם היה זכות שדה גדול אפשר דזכות אברהם היה מכריע.

וכמפורש בפ' החובל בדאית ליה דיינא בארעא ומה שיש לדקדק בזה שם מפורש:

ד' דברים מקרעין גזר דין כו' צדקה צעקה כו' ונראה דר"י לטעמיה דאמר לעיל יפה צעקה לאדם בין קודם גזר דין בין לאחר גזר דין ומייתי גבי צדקה מדכתיב וצדקה תציל ממות דהיינו גם אם נגזר לאדם מיתה צדקה תצילנו ממנו וכן בצעקה מדכתיב ממצוקותיהם יצילם מצוקה משמע גזר דין וכן שינוי מעשה היינו תשובה מדכתיב וירא אלהים את מעשיהם כי שבו וגו' ואלו הג' יסדן הפייט תשובה תפלה צדקה מעבירין את רוע הגזרה אבל שינוי השם ושינוי מקום לדברי י"א לא זכרן הפייטן שהם גם כן מעבירין הגזרה כדקאמר הכא ולפום ריהטא איכא למימר בזה דלא זכר הפייטן אלא אלו ג' רוע הגזרה שבאו לכפרה על הגזרה שבאה בשביל חטא משא"כ שינוי השם ושינוי מקום דלא באו לשנות הגזרה שבאה על חטא דהא שינוי השם משרה יליף ושינוי המקום מאברהם דודאי לאו משום חטא צוה לשנות שם שרה ומקום דאברהם וכ"כ בעל י"מ וז"ל מיהו שינוי השם ושינוי המקום לא מצי' לאוקמיה אלא במי שגזרתו בלי חטא כי בהשתנות כו' דאלו משום חטא מה יועילנו שינוי הזה כו' עכ"ל ע"ש באורך אבל הסמ"ג עשין י"ז כתב שטעם בשינוי השם כלומר שאני אחר ואיני אותו האיש שעשה אותו מעשה עכ"ל וכה"ג כתב הר"ן והוסיף בשינוי המקום היינו טעם לפי כשאדם גולה ממקומו לבו נכנע עכ"ל ולפי זה שפיר נמי באו על חטא וכן נראה דאין סברא דשינוי השם בעלמא בלא צווי השי"ת יבטל הגזרה ויותר מזה קשה בשינוי המקום שיבטל הגזרה בזולת צווי הש"י דא"כ שרה למה לא נשתנה גזרתה בשינוי מקומה עד ששינה שמה בצווי הש"י וע"כ נראה לקיים דברי סמ"ג והר"ן וה"ק כשנותנין לאדם שם אחר כמו בשרה יחשוב אף שבשרה נשתנה מזלה ע"י שינוי שמה לפי שלא היה שם שום מעכב כי לא היה בה שום חטא אבל אני שחטאתי מה יועיל בי שינוי שמי בהוראת שמי למזל אחר שהרי החטא מעכב בי וע"י כן ישים אל לבו לשוב בתשובה שלמה ושהוא רוצה להעשות איש אחר וצריך אני לתקן מעשי וכן תפרש הענין בשינוי מקום מאברהם:

וי"א אף שינוי מקום דכתיב ויאמר ה' אל אברם לך לך מארצך וגו' מפרש"י בפ' לך לך נראה שדרשו כן מדכתיב לך לך לדרוש מיניה להנאתך ולטובתך דכאן אי אתה זוכה

לבנים עכ"ל ועיין בזה טענות הרמב"ן ודברי הרא"ם ואין להאריך בהן דמתוך שמעתין משמע שדרשו כן מדכתיב לך לך מארצך והדר כתיב ואעשך לגוי גדול וגו' דמשמע שההליכה מארצך היא כדי שאעשך לגוי גדול:

שינוי מקום מאברהם כו'. ר"ל דהיינו בבואו למקום אחר גרם לו להיות ראוי לבנים ונולד לו אח"כ ישמעאל אבל בן הראוי ליורשו לא היה ראוי עד ששינה לשרה שמה כדאמר הכא וגם שינוי השם דאברהם אז גרם לו וכמפורש כל זה פ"ד דנדרים ופ' הבע"י ע"ש:

חייב אדם להקביל כו'. מפורש פ' הישן:

ג' ספרים נפתחין ליום הדין כו' יש לדקדק בדברי המאמר הזה חדא דלא קאמר גבי בינונים כדקאמר גבי צדיקים ורשעים ועוד דלא מייתי מקראי דרשעים אלא דנמחקים ולא מייתי נכתבין ונחתמין גם מה שהרגישו הפוסקים בהך ענינא שהרי ראינו דכמה צדיקים שמתו וכמה רשעים שחיו בשנה הבאה ומפרשי ליה בדוחק דרשעים וצדיקים בדין זה קאמר ולא הוי דומיא דדין לעתיד דבסמוך דאיירי ברשעים וצדיקים גמורים והתוס' כתבו ג"כ בזה אבל אין דבריהם מבוארים וע"כ הנראה בזה דודאי בצדיקים ורשעים גמורים קאיירי והיינו צדיקים שאין בהן רק שוגג שנקרא חטא כמפורש ביומא וכנאמר כי אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא ר"ל דאפי' הצדיק יש בו חטא שוגג ורשעים היינו שיש בהן חטא פשע ומרד ובינונים היינו שיש בהן חטא מזיד אבל לא מרד והוא מבואר כמ"ש בפ' מי שמתו דהצדיקים במיתתן נקראו חיים וההפך הרשעים בחייהן קרוין מתים שהצדיק שמת הוא חיותו לעוה"ב ומיתתו בעולם הזה כמ"ש אדם כי ימות באהל וגו' אינו רק במקרה וההיפך הרשעים חייהן בעולם הזה אינה אלא במקרה והיא מיתתן מוחלטת לעולם הבא והשתא ניחא דהצדיק ממש בין אם נגזר עליו שיחיה בשנה זו בין שנגזר עליו שימות בשנה זו על מיעוט חטאו שבעולם הזה והוא חיותו בעוה"ב וההפך ברשע בין שנגזר עליו שימות בשנה זו ובין שנגזר עליו שיחיה בשנה זו כדי לקבל שכרו בעולם הזה זו היא מיתתו לעוה"ב ולזה כוונו התוס' שכתבו וכל זה דקרי הכא גבי רשעים מיתה וגבי צדיקים חיים כלומר לחיי עולם הבא עכ"ל והשתא יתיישב מה שיש לדקדק ברשעים דקאמר נמי נכתבין ונחתמין לאלתר למיתה ולא סגי להו במחיקה כדכתיב ימחו מספר חיים משום דבעי למכתב בהו במפורש מיתה אם למיתה מקרית בעולם הזה ואם לחיים בעולם הזה דהיינו מיתתם לעולם הבא וכן בצדיקים קאמר נכתבים ונחתמים לחיים דבעי לפרושי אם לחיים מקריים שבעולם הזה ואם למיתה בעולם הזה על מיעוט חטאם והיא חיותם לעוה"ב ואמר בינונים שהם שיש להם עון מזיד תלוים ועומדין בימים שבין ר"ה ליום הכפורים זכו נכתבין לחיים

באותן ימים אבל לא נחתמים עד יום הכפורים שהוא יום חתימה של בינונים ומייתי כולהו מקרא ימחו מספר חיים זו ספרן של רשעים כמ"ש לעיל וחיבור הכתובים כענין שאמר כי אתה אשר הכית רדפו גו' כי האדם סתם נחשב לבינוני כמ"ש פ"ק דקידושין וז"ש דוד על עצמו כי אתה אשר הכית אותי ביסורין על המזיד והם הוסיפו לרודפי ואל מכאוב ביסורין שלי הם חלליך יספרו תנה עון וגו' ר"ל אותו עון שהם רודפים אותו על מחצה עונות שיש להם כבר עד שיהיו רוב עונות ועי"ז ימחו מספר חיים כשאר רשעים גמורים. ואמר חיים זה ספרן של צדיקים כמ"ש דבין אם נגזר עליהן שיחיו בשנה זו או ימותו היא חיותן לעוה"ב ואמר ועם צדיקים אל יכתבו היינו הבינונים שלא נכתבו בר"ה עד ימי תשובה וכה"ג יש לפרש למאן דדריש ליה מקרא דמחני נא וגו'. ואמר ג' כתות ליום הדין כו' צדיקים ורשעים ממש קאמר דומיא דלעיל מיהו לחיים דקאמר הכא לאו דומיא דלעיל דהכא בחיים בתחיית המתים קאמר דהיינו לחיי עולם כדכתיב ורבים מישני וגו' ודלעיל לחיים אם בעוה"ז בשנה זאת אם לחיים בעולם הנשמות והכא קאמר בכת בינונים שיורדין לקבל עונשן בגיהנם דהכא אי אפשר שיזכו עוד כמ"ש מי שטרח בערב שבת כו' והיום לעשותן כו' וכמ"ש גם התוס' שיש ב' דינין האחד בגן עדן או בגיהנם והב' דין אחר בתחיית המתים ע"ש ודין גיהנם גם ברשעים גמורים יש בו חילוק דיש מהן עומדין לתה"מ לחרפות ולדראון עולם ויש מהן שיורדין לגיהנם כו' וגופן כלה ונשמתן נשרפת כו' ויש מהן המינין כו' דיורדין לגיהנם ונדונין לדורי דורות כו' ולא יבאו כלל לתחיית המתים כמפורש בסוגין ולפי גודל החטא יהיה דינן בגיהנם וזהו שדקדק בקרא ורבים מישני אדמת וגו' אבל לא כולם כי יש מהם שלא יזכו לתח"ה אלא שיהיו נדונין לעולם בגיהנם כדלקמן ואמר בבינונים יורדין לגיהנם ומצפצפים כו' פרש"י מצפצפים צועקים ובוכין מתוך יסורין כו' ע"ש ולשון צפצוף לא משמע כן ולא אמרו בפרק עושין פסין שבוכין אלא ביורדין לגיהנם והכא בעולין מגיהנם קאמר שמצפצפין דהיינו שמשבחים לשמו בתפלתן וכן נראה מפי' הערוך ע"ש וכדמייתי מקרא הוא יקרא בשמי וגו' דהיינו בתפלה:

דף יז.

את השלישית גו' לפי הדרש יהיה השלישית כת שלישית שהם הבינונים שיבאו באש של גיהנם לצרפן על מחצה עונותם עד שיזכה שיקרא בשמי שיהיו כצדיקים שנקראו ע"ש של הקב"ה כדאמרינן פ' הספינה:

ובה"א ורב חסד מטה כלפי חסד כו'. מפרש"י דלענין דלעתיד בגיהנם אמרו כן אבל נראה מתוך שמעתין דה"ה דין דהעה"ז בר"ה אמרו כן דמטה כלפי חסד בבינונים מיד בר"ה וס"ל דכולן לא נחתמין עד יוה"כ כר"י דאדם נידון בר"ה וגזר דינו נחתם ביוה"כ. ואמר **ועליהם** אמר דוד כל הפרשה כולה דלותי ולי יהושיע וגו' עיין פי' התוס' בזה אבל לישנא דכל הפרשה כולה לא יתישב לפירושם. ונראה דה"ק ועליהם דהיינו על כל שלשה הכתות שזכר נאמרה כל הפרשה כולה והתחיל בכת בינוני שהם סתם בני אדם ואמר אהבתי כי ישמע ה' את קולי וגו' לשון אהבתי לפי פשוטו הוא כמו אוהב אני שישמע גו' וטפי יפול בזה רצוני או תאותי כי ישמע ה' וגו' וע"כ דרשו מיניה אהובה אני כי ישמע ה' קול תחנוני כלומר כשאני מתפלל דרך תחנונים כמ"ש אל תעשה תפלתך קבע אלא רחמים ותחנונים וכמ"ש תחנונים ידבר רש וגו' ולפי שאמר קול תחנוני ואנן אמרי' לא ישמיע אדם קולו בתפלתו אמר לא נתכוונתי לקול ממש אלא כביכול שתטה אזנך לי אל תפלתי שבלחש ואמר בימי אקרא כלומר בימי יחיד שהן עשרת ימי תשובה אז אקרא גם ביחידי כמ"ש דרשו ה' בהמצאו ביחיד בין ר"ה ליוה"כ ואמר אפפוני חבלי וגו' שהם יסורין הבאים על המזיד בבינוני וע"ז צרה ויגון אמצא ששמת אני בהם כמוצא שלל רב כמ"ש השמחים ביסורין עליו נאמר ואוהביו כצאת השמש וגו' וכמ"ש בראב"ש ור' ואמר ובשם ה' אקרא כלומר בזמן שגם תפלת היחיד מקובלת לה' ועי"ל ע"פ מ"ש פ' הספינה ג' נקראים ע"ש הקב"ה כו' וחשיב צדיקים שנאמר כל הנקרא בשמי גו' ומפורש בספרי כל אשר יקרא בשם ה' ימלט וכי אפשר לו לאדם ליקרא בשם ה' אלא נקרא המקום רחום וחנון אף אתה עשה מתנת חנם ונקרא המקום חסיד כו' לכך כל אשר יקרא בשם ה' ימלט וז"ש כאן אנא ה' מלטה נפשי מאחר שאני נקראתי בשמך ומפרש לה שאל תתמה ליקרא בשמו של הקב"ה אבל חנון ה' וצדיק גו' אף אני אעשה כן ובזה אהיה נקרא בשם ה' ומסיים אנא ה' מלטה נפשי וגו' בהא ענינא הזכיר ג"פ נפשי יש לכוון בהם על ג' נפשות שיש באדם כמ"ש הרמב"ם בח"פ ולפי דרכינו יש לפרש על ג' כתות הללו שהן צדיקים רשעים ובינונים והתחיל בכת הבינוני ואמר אנא ה' מלטה נפשי להצילני מיסורין הבאין על המזיד בבינוני כי חנון ורחום וצדיק וגו' שלא לענוש הבינוני במיתה כי שומר פתאים ה' דלותי וגו' ע"פ מ"ש בסמוך ורב חסד היכי עביד נושא עון שמגביה כף מאזנים של עון שיכריעו הזכיות וה"נ ה"ק דלותי מלשון דלה דלה שגבה ודלה עוני כדי שיכריעו זכיותי ובזה לי להושיע ורבא נמי דקאמר דלותי במצות יש לפרש כן דלותי בכף העון על ידי המצות ואמר על כת הצדיקים שובי נפשי למנוחיכי גם אם ימות תשוב הנפש לעוה"ב שכולו מנוחה ואמר כי חלצת נפשי ממות

וגו' כנגד כת הרשעים דהיינו שחלצת נפשי מכת הרשעים דמיתה ממרקת בהם ומסיים ואמר אתהלך לפני ה' בארצות החיים ע"פ מ"ש בפרק ע"פ דאומרים הלל מפני שיש בה תחיית המתים שנאמר אתהלך לפני ה' בארצות החיים ודרשו כן משום דכתיב בארצות לשון רבים שהרמז בו על עוה"ב כדאמרינן במס' ב"ב לעתיד יהיה לכ"א מישראל בעמק ובהר ובשפלה דהיינו כל מיני ארצות ומסיים האמנתי כי אדבר אני עניתי מאד וגו' לפי שהמינים כופרים בתח"ה אומר אני האמנתי כי אדבר הא שזכר לעיל בענין ארצות החיים דהיינו תח"ה שהרי עניתי מאד בעולם הזה כדי לקבל שכרו משלם לעולם הבא כדרך הצדיקים ואמרתי בחפזי כל אדם יש להם חלק לעוה"ב כמו בעוה"ז והוא כוזב דלא אמרו כן אלא כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב:

פושעי ישראל בגופן כו'. מוקי לה בקרקפתא דלא מנח תפילין דהיינו בגופן דאמרינן בהו שצריכין גוף נקי כאלישע בעל כנפים והכוונה בו שהתפילין מורים שהרוח מתדבק בנשמה בזוכה לכך כי תפילין של ראש הם נגד המוח אשר שם הנשמה ושל יד נגד הלב אשר שם רוח החיוני וזה שלא מניחן מבטל זאת הכוונה בהיפך שידבקו מלמעלה למטה הנשמה ברוח והרוח בנפש וז"ש כי לפי פעולתן הגוף כלה והנשמה שדבקה בה נידונית בשרפה והרוח שמחברן מפזרן תחת כפות רגלי צדיקים ופושעי אה"ע בגופן ר"ל בעבירה דהיינו עבירות זנות שמטמאין גופן בזנות כמ"ש התוס' וגבי עריות כתיב כי בכל אלה נטמאו הגוים: נדונין בה י"ב חודש כו'. מפורש במס' עדיות וע"ש בחדושנו:

נשמתן נשרפת כו'. גם כי הנשמה היא דבר רוחני מצינו בה לשון שרפה אבל מה שאמר שוב ורוח מפזרתן כו' ומייתי ליה כי יהיה אפר וגו' אינו נראה שיהיה כונה על שריפת הנשמה אלא אדלעיל אאפר של הגוף וכלה שאמר בו אינו ממש אלא שיהיה אפר:

שכפרו בתורה וכו'. כפרש"י האומרים שאינה מן השמם ובפ' חלק מפורש דאפי' אומר שכולה מן השמים חוץ מפסוק אחד ואפיקורוס כפי' רש"י מבזה ת"ח והכי מפורש פרק חלק ושאמר ושחטאו ושהחטיאו כגון ירבעם כו' גם שירבעם הוא בכלל מומרים לע"ז מ"מ קחשיב ליה בתרתי דחטא והחטיא את הרבים גם בשאר עבירות דינו כן כמו ששנינו באבות משום דחטא הרבים תלוי בו:

גיהנם כלה והם אינן כלים כו'. בפ"ק דסוטה אמרינן לגבי פורעניות ישראל דחצי כלים והם אינם כלים כו' והיינו למעליותא הוא כפרש"י בחומש וקללה זו לפי הפורעניות ברכה היא חצי כלים והם אינן כלים אבל הכא בדין רשעים גמורים אלו בגיהנם אינו נראה דה"נ למעליותא קאמר דגיהנם כלה והם כו' ויש לומר דה"ק דגם הם אינן כלים כמו כת פושעי ישראל כו' דכלין בגופן הוא לגריעותא הכא גבי המינין כו' דאינן כלים

לחרפות עולם וכדכתיב ונראה בשמחתכם והם יבושו מיהו הא דאמר בהו נדונין לדורי דורות צריך באור כיון דגיהנם כלה היאך קאמר נידונין לדורי דורות ודו"ק:

וכ"כ למה מפני שפשטו ידיהם כו'. פרש"י שהחריבו בהמ"ק בעונם עכ"ל דקדק לפרש כן דודאי העובדי כוכבים החריבו בהמ"ק אבל אלו הכתות שזכר הכתוב בעונם נחרב מקדש ראשון ושני כגון מומרים ושכפרו בתורה וכו' היו בחורבן בית ראשון שהיו בהן עע"ז ושאר עבירות וכת מסורות כו' היו בחורבן בית שני כההיא עובדא דבר קמצא פרק הנזקין והאפקורסין שהם הצדוקים שעל ידם חרב מקדש שני:

ועליהם אמרה חנה ה' יחתו מריביו גו'. הם ודאי מריביו של הקב"ה שגרמו להחריב מקדשו ובהם משתעי קרא דלעיל מיניה ורשעים בחשך ידמו דהיינו בגיהנם:

ופניהם דומין לשולי קדרה כו' לפי נוסחות גמרות שלפנינו קאי אהנך כתות המינין כו' אבל בע"י גרס ועליהם אמרה חנה ה' ממית גו' אר"י בר אבין ופניהן דומין לשולי קדירה ור"ל בעת שעולין מגיהנם כצרף הכסף פניהם הושחרו כשולי קדרה ע"י שאש של גיהנם היה שולטת בהם ואמר דאינהו משפירי שפירי כו' כפל לשונו בהם שהם שמענגים עצמם ביותר מתאוות עוה"ז ותחת יופי פניהם שהיה להם בעוה"ז הושחרו לעוה"ב בגיהנם:

לית להו תקנתא כו'. הא דאמר לעיל רשעים דרובן עונות ומשמע אפי' אין בהן עון פושעי ישראל בגופן יהיו לדראון עולם לאו דוקא לעולם אלא י"ב חדש ועולים כ"כ התוספות והר"ן ע"ש. ומלת עולם לא משמע כן וי"ל לפי דבריהם דר"ל שיהיו לדראון ולמיאוס בעיני העולם וכמ"ש רש"י בספר ישעיה וי"ת כמין שתי תיבות די ראיה עד דיימרון צדיקיא מיסת חזינא דהיינו שיהיו מאוסים בעיניהם:

אימתי אני אהובה כו' אע"פ שדלה אני כו' עיין לעיל:

ושנתנו חיתיתם בארץ כו' זה המטיל אימה כו'. והיינו בארץ החיים שמטיל אימה על כל החיים שבארץ גם במקום שאין צריך להטיל דהיינו שלא לשם שמים:

אימה יתירה כו' שלא לשם שמים דודאי יש לפרנס להטיל אימה כמ"ש זרוק מרה בתלמידים אבל אימה יתירה קאמר הוא ודאי שלא לשם שמים ומייתי ליה מקרא לכן יראוהו אנשים וגו' שאמר ליה אליהוא לאיוב דלכך לא זכית לבנים חכמי לב כפירוש רש"י שם:

ר"א אומר כובש כו'. עיין פרש"י הכא אבל במס' עירובין פי' בע"א ועיין בחידושינו שם וביושל' מפרש אר"א ולך ה' חסד כי אתה תשלם וגו' ואי לית ליה את יהיב מדידך ונראה ה"פ כי אתה תשלם לאיש כמעשהו ברוב זכיות שהם מכריעות ואי לית ליה לבן

אדם זכיות כ"כ להכריע החובות הקב"ה יהיב מזכיות מדידיה כביכול בכף זכיות שיהו מכריעות וע"י זה כובש אף הזכיות:

ריב"ח אומר נושא כו'. עיין פרש"י ובירושלמי מפרש נושא עונות אין כתיב כאן אלא עון הקב"ה חוטף שטר אחד מן העבירות והזכיות מכריעות ע"כ וכענין זה פי' הערוך ומהאי קרא דכתיב בתורה נושא עון ופשע וגו' ה"מ לאתויי הך דרשה אלא דר"א דאמר כובש הביא דרשה דמיכה הביא הוא נמי קרא דמיכה. ועי"ל דבקרא דכתיב בתורה נושא עון ופשט מתפרש ליה כפשטיה נשיאות עון ופשע דהיינו סליחה אבל הכא דשינה בעון לשון נושא ובפשע לשון עובר דריש ליה נושא עון מלשון מגביה ועובר כדתנא דבי ר"י מעביר ראשון וכו' שע"י שמעביר ראשון כו' מגביה כף העון ואמר כך היא המדה ר"ל שזו אחד מי"ג מדותיו דהיינו ממדת ורב חסד ועיין בזה ב' פירושים ברי"ף ובר"ן באורך:

ועון עצמו אינו נמחק כו'. כפי הפירוש שברי"ף הא דעון עצמו אינו נמחק היינו בשרוב עונות גם עם אותו עון עצמו שכבר העביר עכשיו שנעשו עם זה העון רוב העונות מצטרף בהדייהו להעשות רוב ונענש גם עליו ואתיא כפשטיה הא דאמרינן שאין הקב"ה ותרן וכל האומר הקב"ה ותרן וכו' אבל לפירוש ראשון שברי"ף צ"ע הא ותרן הוא על אותו עון ראשון ולא מצטרף כלל להיות רוב ע"י אותו עון שהעביר כבר ועד"ז אמר הכתוב אל תזכר לנו עונות ראשונים דהיינו שתעבירנו הראשונים ולא יהיו נזכרים עוד כי יהיו נמחקים ומהר יקדמונו רחמיך גו' מפורש במס' י"ט:

כל המעביר על מדותיו כו'. דריש ליה נמי משינוי לשון עובר במקום נושא דכתיב בתורה בפשע מיהו התלמוד שינה לשון הכתוב לפום הך דרשה שאמר מעבירין לו כל פשעיו במקום נושא עון ואפשר דנקט האי לישנא סירכיה דדרשה דלעיל דמעביר ראשון ראשון מפשעיו וק"ל:

אליה וקוץ בה כו'. משל היא כי כן דרך הקוצין שנדבקין בזנב כמ"ש פרק המוציא יין גמלא זוטרא גנובתיה משום דאכל כיסי דהיינו קוצים כפרש"י שם:

דף יז:

שמשים עצמו כשיריים. בפרק חלק פרש"י שירים שאין נחשבין כך אינו חשוב ואינו מתגאה עיין שם בחידושינו:

בתחלה כי אתה תשלם גו' לבסוף ולך ה' וגו'. לפי דברי הירושלמי שכתבנו לעיל נראה לפרש דה"ק קרא לך ה' חסד ביש לאדם מחצה עונות ומחצה זכיות לך ה' חסד מדידך ליתן בכף הזכיות שיכריעו ואימתי כי אתה באת בתחלה לשלם לאיש כמעשהו ולית

ליה לאדם מדידיה שיכריעו הזכיות וכן י"ל גבי בתחלה ואמת וכו' דהיינו כשבא אדם לדין אמת ולית ליה מדידיה להכריע ולבסוף ורב חסד שהקב"ה מרבה חסד משלו בכף זכיות שיכריעו הזכיות את העונות ולהכי מייתי כל הני דרשות הכא דמשתעי דומי' מימרא דר"א דע"י זכיות דידיה של הקב"ה מכריע לזכות:

אלמלא מקרא כתוב א"א לאומרו כו' ולא נאמר מקרא אלא כדי לשבר את האוזן שכן היה נראה למשה בנבואה כאלו הקב"ה מתעטף כש"ץ והיינו ויעבור וגו' כש"ץ המעביר טליתו על פניו וקורא כסדר הזה עשה הקב"ה להורות שכן יעשו כל זמן כו' ובספר ישן מחכמת המקובלים מצאתי וז"ל נתעטף הקב"ה באותו טלית לבנה שנתעטף בברייתו של עולם שעליו נאמר עוטה אור כשלמה שמבהיק מסוף עולם ועד סופו כו' והאריך בסוד הענין:

ה' ה' אני הוא קודם שיחטא וכו'. דגם קודם שיחטא צריך רחמים שלא נברא העולם אלא ע"י ששיתף הקב"ה הרחמים כמ"ש ביום ברוא ה' אלהים ואני הוא שיועיל התשובה לאדם גם אחר שיחטא לרחם עליו:

ברית כרותה לי"ג כו' מספר י"ג מדות יש בו דעות חלוקות עיין בריי"ף ובתוס' ובהגה"ה שם דרך אחר ואין לי עסק בנסתרות להאריך:

שנאמר הנה אנכי כורת ברית וגו'. לפי פשוטו קאי כורת ברית על שבקש משה ונפלינו אני ועמך וגו' והדרש דהכא משמע ליה טפי דקאי אשלש עשרה מדות דסמוך ליה לעיל מיניה:

גדולה תשובה שמקרעת גזר דינו כו' רבי יצחק חשיב לעיל ד' דברים מקרעין גזר דינו כו' ושינוי מעשה והיינו תשובה ואינו נראה דר' יוחנן הכא פליג אדלעיל אלא דנפקא ליה התשובה מהאי קרא דושב ורפא לו ורפואה דהכא היינו סליחת עון כמ"ש התוס' דהכי איתא במסכת מגילה וכינה הסליחה ע"ש רפואה כמפורש בדברי הרמב"ם בח' פרקים פ"ג דיש לנפש בריאות וחולי כמו שיש לגוף בריאות וחולי כו' ע"ש באורך:

אפילו הביא כל אילי כו'. ר"ל עם התשובה דשום קרבן אינו מכפר אלא עם התשובה כדאמרי' פ' יוה"כ וא"ה השב דוקא בנתים בין ר"ה ויוה"כ קודם חתימת הגזרה שביוה"כ: עתים לטובה כו'. מסיפיה דהאי קרא דכתיב מראשית השנה ועד אחרית השנה נילף דמתשרי בר"ה נידון מה יהא בסופה כדאמרינן לעיל והיינו תחלת גזר דין שבר"ה מיהו משמע נמי דבכל השנה יש עתים נתונים לטובה להקל מן הפורענות הנגזר כבר בר"ה וביוה"כ כפרש"י:

להוסיף להן א"א כו'. בירושלמי מפרש באורך ומסיק ומפיק ליה מקרא דכתיב תלמיה רוה נחת גדודיה וגו' צמחה תברך וגבי לפחות מהן א"א כו' אלא הקב"ה מורידן שלא בזמנן על הארץ שאינה כו' מייתי ליה מקרא דכתיב להמטיר על ארץ לא איש מדבר לא אדם בו:

עשה להם סימניות כאכין ורקין כו'. בפרק כל כתבי אמרינן כה"ג בפסוק ויהי בנסוע שעשה לה סימניות למעלה ולמטה לומר שאין זה מקומה כו' ושם פירשו הסימנין כעין נוני"ן הפוכין כמפורש שם אבל סימניות דהכא אינו מפורש מה הם וראיתי בספר ערוך בערך אך וז"ל ה"נ עשה בתהלים נוני"ן הפוכין כדין אך ורק עכ"ל נראה שנתכוון בסימניות דהכא שבספר תהלים אבל לא ידענא מאי משמע דנוני"ן ההפוכין כאכין ורקין שהן מיעוטין וי"ל דהפסק נוני"ן מורה על מיעוט ענין ומשמעו דויצעקו וגו' וממצוקותיהם יוציאם אינו רק קודם גזר דין אבל לאחר גזר דין לא יועיל צעקה וה"נ התם כעין זה נוני"ן הפוכין מורה למעט מקומה של פ' ויהי בנסוע דאינה שייך שם רק במקום אחר ויש לדקדק דבהאי פרשתא לעיל מיניה גבי הולכי מדבריות וביוצאי מבית האסורים ובחולה שנתרפא כתיב נמי ויצעקו אל ה' וגו' אמאי לא נעשה בהם סימניות ואם נעשה גם בהם סימניות אמאי נקט הכא בהך ברייתא ביורדי הים ולא נקט הנך דלעיל מיניה בהך פרשתא ולפי המסקנא דיורדי הים כיחידים דמו ניחא קצת דאפשר דהנך דלעיל לאו כיחידין דמו אלא ברבים ולהכי לא בא בהו סימניות למעט משום דלאחר גזר דין נמי נענין בצעקה ודו"ק:

כתיב אשר לא ישא פנים כו'. עיין בזה בתוס' הכא שהם הולכים קצת בדרך שכתבנו בפ' התינוקות בחידושינו על דברי התוס' שם עי' שם:

כאן בעבירות שבין אדם למקום כו'. והשתא יש לפרש אשר לא ישא פנים אפני אדם שהוא פשטיה דקרא כמ"ש התוס' דבעבירות שבין אדם למקום כתיב ישא ה' פניו דהיינו פניו של שכינה אבל בעבירות שבין אדם לחבירו לא ישא פנים של אדם חבירו עד שחבירו נושא לו פניו ומוחל לו:

דף יח.

כאן קודם גזר דין כו'. גם להאי שנויא דרומיא דקראי י"ל שינוי הלשון דבקודם גזר דין דעדיין ליכא הסתרת פני השכינה כתיב ישא ה' פניו אבל לאחר גזר דין דכבר איכא הסתרת פנים לא קאמר אלא דלא ישא פנים של אדם:

שנים שעלו למטה כו' וכן שנים שעלו לגרדום כו' וכה"ג מדמה להו בפרק במה מדליקין שאמרו שם עלה למטה ונפל יהא דומה בעיניו כמו שהעלוהו לגרדום כו' ומסיק התם אלו הן פרקליטין של אדם תשובה ומעשים טובים כו' וה"ה תפלה כדאמרינן הכא דזה התפלל ונענה וזה התפלל ולא נענה וכו' וה"ה דהמ"ל וזה לא התפלל כלל אלא דקאמר גם אם התפלל אם לא היתה שלמה לא נענה:

וגז"ד דציבור מי מקרע כו'. נקט במלתא דצבור למאן דפריש ליה ליה דיחיד אינו מקרע לאחר גזר דין אבל לר"י דסבירא ליה דיפה צעקה לאדם בין כו' אגזר דין דיחיד נמי תקשה מכל שכן:

מנין לגזר דין שיש עמו שבועה כו' עד וביחיד אימת כו' כל הסוגיא מפורש פ' החולץ ופ' מ"ח:

כנגד עשר לגימות שנתן נבל לעבדי כו' מדכתיב כעשרת בכף הדמיון דרשו כנגד עשרה נערים דמפורש בקרא דכתיב וישלח דוד עשרה נערים אבל מה שאמר שנתן להם נבל לגימה לא מצינו בקרא אלא אחר שא"ל נבל מי דוד וגו' כתיב ויהפכו נערי דוד לדרכם וגו' ולא כתיב שאכלו שם כלל ואפשר מדכתיב לעיל מיניה ויבואו נערי דוד וידברו וגו' וינוחו שהוא יתורא דקרא לומר לך שנחו שם דהיינו שנתן להם לאכול כמ"ש למען ינוח שורך וגו' תן לו ניח שיהא תולש ואוכל כו':

אלו י' ימים כו'. ודייק דכתיב הימים בה' הידוע ר"ל ימים הידועים ומיודעים אף ליחיד לעשות תשובה:

כמעלות בית חורון כו'. כך היא הגירסא לפנינו בכל הנוסחאות של הגמרות וי"ל דלא פליגי אלא דכל הנך פירושי דבני מרון כולהו איתנהו ביה וכוונו בזה על ג' כתות בני אדם שהם צדיקים ורשעים ובינונים שנדונין בר"ה ומאן דמפרש כבני אימרנא נתכוון על כת הרשעים כמו שהצאן נמנה לטבח כן נמנו הרשעים למיתה ומאן דמפרש כמעלות בית חורון נתכוין על כת הבינונים כמו שהם במעלות בית חורון נמנין במקום מיצוע מב' הצדדין כן נמנו הבינונים בו ביום אם להשמאיל אם להימין ומאן דמפרש ליה כחיילות של בית דוד שהם נמנים בצאתם למלחמה נתכוון לצדיקים כמפורש בפ"י יוחסין בחיילות של בית דוד כו' מאי קרא והתיחשם בצבא המלחמה וטעמא מאי אר"י אמר רב כדי שתהא זכותן וזכות אבותן מסייעתן ע"ש:

וכולן נסקרין בסקירה אחת כו'. פרש"י אע"פ שעוברין זה אחר זה ואף אנן נמי תנינא דכולן נסקרים כו' מדנסב תנא תלמודיה מהאי קרא היוצר וגו' ע"ש והוא דחוק דהאי קרא דנקט לא נסיב ליה אמלתא דקאמר התנא עוברין לפניו כבני מרון אלא אמלתא דמבחוץ

שלא הוזכר כל יושבי במלתא דתנא וכולן נסקרין כו' ולולי פירושו נראה לפרש דרבה בב"ח א"ר יוחנן בא לפרש דלאו ממש קאמר דעוברין לפניו זה אחר זה כמו בני מרון אלא דלהכי מדמה ליה לבני מרון דבהולכים הרבה ביחד א"א לאדם להיות רואה כולם בפעם אחד אבל בעוברין לפניו כבני מרון זה אחר זה אפשר גם לאדם להיות רואה אותם בפעם אחד בעומד ורואה אותם מן הצד כך הקב"ה רואה את כולם בפ"א ובסקירה אחת להשגיח בפרטם בפ"א והשתא שפיר קאמר אף אנן נמי תנינא דכוונת עוברין לפניו כבני מרון לא אתא לאשמועינן אלא דהקב"ה רואה אותם בפעם אחת ובסקירה אחת מדנתיב [לכאורה צ"ל מדנסיב. המגיה] ליה מהאי קרא וכדמסיק היוצר יחד לבם וגו' דכתיב לעיל מיניה השגיח אל כל יושבי הארץ שאל תאמר שבכלל רואה ומשגיח את הארץ אלא היוצר רואה יחד לבם דהיינו בפ"א כאלו בני מרון שהולכים זה אחר זה שיוכל הרואה לראותן בפ"א ומבין אל כל מעשיהם בפרטי של כל אחד ואחד:

דף יח:

קרי ליה צום וקרי ליה שמחה כו'. יש לדקדק ומאי קשיא ליה הא יהיה לששון ולשמחה כתיב והנביא זכריה בגלות בבל ניבא שאלו הצומות שהיו מתענין בבבל על חורבן מקדש ראשון יהיו לששון ולשמחה כשיבנה בית שני והכי מוכחי קראי וי"ל דה"ק קרי ליה מעיקרא צום שהיה בבבל וקרי ליה לבתר הכי שמחה דמשמע דכן יהיה לעולם דלא יהיה עוד צום אח"כ והרי חזרנו לצום בחורבן בית שני וקאמר בזמן שיש שלום כו' נקט במלתיה שלום ואין שלום ר"ל דוק בסיפא דהאי קרא והאמת והשלום אהבו ר"ל דלא יהיה לששון ולשמחה רק עד זמן שאמת ושלום אהבו אבל באין עמכם אמת ושלום תחזרו לצום דהיינו בבית שני בזמן החורבן כמ"ש בפ"ק דיומא בית שני שהיה בו תורה וגמ"ח מפני מה חרב מפני שהיה בו שנאת חנם וז"ש מסיפא דקרא בזמן שיש ביניכם שלום יהיה לששון ולשמחה אין שלום דהיינו בחורבן בית שני שהיה בו שנאת חנם תחזרו לצום:

ה"ק בזמן כו' יש גזרה צום כו'. ובבל בימי זכריה היה צום לפי שהיה אז ג"כ גזרה בימי המן גם במעשה דחנניה מישאל ועזריה שגזר נבוכדנצר להשתחות לצלם ובמעשה דניאל שגזר המלך שלא להתפלל לשמים:

בט"ב נחרב הבית בראשונה כו'. מפורש בספ"ב דמסכת תענית:

זה ט' בתמוז כו' שנאמר ברביעי בט' לחדש כו' וכתבו התוס' אבל בשנייה הובקעה בי"ז ומש"ה עבדינן בי"ז תענית ובירושלמי גרסינן בי"ז בתמוז כו'. וקלקול חשבונות היו שם

כו' ע"ש. ואיתא עוד בירושלמי דלכ"ע יש בין צום הרביעי ובין צום החמישי כ"א יום מדכתיב מקל שקד אני רואה אלא דלמ"ד שנבקעה העיר בט' בחדש תמוז חרב הבית בא' באב ומייתי ליה מקרא דכתיב ויהי בעשתי עשרה שנה באחד לחדש וגו' ע"כ ועיין בזה עוד בחידושינו פרק ג' פרקים:

צום השביעי זה ג' בתשרי כו'. שהיה בחדש השביעי מפורש בקרא בסוף ספר מלכים גם בספר ירמיה אבל שהיה בג' בו אינו מפורש שם בקרא ואפשר שהיה קבלה בידם כן:

ומי הרגו ישמעאל בן כו' ר"ל שלא יקשה לך כיון דמיתת צדיקים שקולה כו' כדמסיק מדחשיב ליה בהנך צומות ולכך קבעו בו צום א"כ גם בשאר צדיקים שמתו יקבעו בו צום וא"כ אין לך יום בשנה שלא יהיה בו צום שמת בו צדיק וקאמר דע"כ יצא יום הריגת גדליה מן הכלל לפי שהרגו ישמעאל בן נתניה שעל ידי כן יצאו כל העם מא"י למצרים ועברו על נבואת ירמיה כמפורש בקרא ומכל מקום כיון דחשיב האי צום דהריגת גדליה בהדי הנך צומות דחורבן הבית למדנו ששקולה מיתת צדיקים כו' אלא דא"א לקבוע צום על כל מיתת צדיקים כמ"ש לעיל ועוד יש לכוון בזה לפי שזה נעשה בי' ימי תשובה והיה לו לישמעאל שהרגו להתעורר בתשובה והוא לא היה חושש בכך והוסיף צרה לישראל בהריגתו לגדליה שהיה (הצלה) [הצרה] לכלל ישראל כמפורש בירמיה וע"ז אמר הכתוב יחיינו מיומים גו' לפי שבימים אלו אנו מתפללים על החיים ע"כ אמר יחיינו מיומים דהיינו בב' ימים ראשונים מימי התשובה שמתפללים על החיים אבל ביום הג' מימי התשובה שבו נהרג גדליה שהיה לנו נפילה בו ביום יש לנו לדאוג ביותר ולבקש רחמי שמיא בתרתי דהיינו שיקיימנו מאותה נפילה וגם שנחיה שיגזור עלינו חיים:

ואמאי קרי ליה עשירי עשירי לחדשים כו'. וה"ה דהמ"ל הכא עשירי עשירי בחדש אלא דקרא ודאי דומיא דאינך דבהאי קרא רביעי וחמישי ושביעי דע"כ לחדשים הוא:

כך וכך ליוחנן כהן גדול לאל עליון כו' בריש מכילתין אמרי' ראש השנה למלכים למאי הלכתא לשטרות כו' אלא דבבית שני לא היה להם מלך אלא מבית חשמונאי שהיו כהנים וזה יוחנן כהן גדול הוא ינאי המלך כמפורש בפרק האומר דינאי המלך היה ג"כ כהן גדול ובהכי ניחא דנחשב להם הדבר שבטלו מלכתוב כן לנס שעשאוהו י"ט לפי שזה ינאי הרג ת"ח על שא"ל הנח כתר כהונה כו' כמפורש שם והיו יראים גם עתה שיחשוב המלך שלכך בטלו החכמים דבר זה כהן גדול לאל עליון מן השטרות לפי שהוא פסול לכהונה לפי דעתן ונעשה להם נס שלא כעס עליהם בדבר זה וע"כ עשאוהו י"ט:

דף יט.

שלא יעסקו בתורה כו'. ובאו לבטל אלו ג' מצות שישראל מובדלים הבדל גדול מן העמים בתורה כתיב כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים ובשבת ובמילה כתיב אות היא ביני וביניכם וכה"ג איתא במס' מעילה שגזרו כך ונתבטלה ע"י ר' ראובן ע"ש:
הפגינו בלילה כו'. דצעקה ובכייה בלילה יותר נשמעת לרחם כדאמרינן גבי בכה תבכה בלילה:
לא אחיכם כו' ולא בני אב כו' ולא בני אם כו'. נקטו ג' לשונות נגד ג' הגזרות וע"פ מה שכתבנו דמלכות ארם נקרא ע"ש עשו בכמה דוכתין וז"ש לא אחיכם כו' עש"ה כי אחיך הוא הכתוב בתורה שבאת לבטלה ולא בני אב אחד כו' מיצחק שנימול לשמונה ולא בני אם אחת כו' מרבקה ששמרה השבת כמ"ש ויביאה יצחק האהלה וגו' נר דלוק מליל שבת לליל שבת כו' וק"ל:

דף כא:

נ' שערי בינה כו' נתנו למשה חסר א' כו'. מפורש בפ' אין בין המודר:
בקש קהלת למצוא דברי חפץ כו' והם שערי שכל ובינה שחפץ בהם הקב"ה שישכיל בהן האדם כמ"ש השכל וידוע אותי כי באלה חפצתי וגו' וא"ל ב"ק וכתוב יושר ע"פ מ"ש פרק א"מ הלא היא כתובה על ספר הישר היא משנה תורה שנאמר בה ועשית הישר והטוב ה"נ כתוב יושר דהיינו מה שכתוב במשנה תורה ולא קם נביא וגו' דברי אמת הוא:
בקש קהלת לדון דינין שבלב כו' ור"ל דברי חפץ כפי חפצו ודעת לבו שלא בעדים כו' יצתה בת קול וא"ל וכתוב יושר וגו' ע"ד דלעיל דמה שכתוב במשנה תורה על פי שנים עדים וגו' דברי אמת הוא ומיהו הא דאמר נמי שלא בהתראה הוא קשה לכאורה מה שייך בדין שבלב אם לא התרו בו ובת קול נמי לא היה מזהיר לו אלא מלתא דבעי עדים ולא אהא דבעי התראה גם בדברי התרגום של ספר קהלת לא הוזכר אלא דבעי למידן דינין כו' בלא סהדין ולא הזכיר בלא התראה ויש ליישב סוגין דהתלמוד דעיקר טעמו של התראה שלא יאמר שוגג הייתי ושפיר הוה בעי למידן דינין שבלב לפי עדות העדים גם בלא התראה דמזיד הוה והבת קול שלא הביא רק קרא דעל פי שנים עדים וגו' סמך עצמו דהתראה תלויה בעדים ודו"ק:

דף כב:

א"ל עולה הייתי במעלה אדומים כו'. אינו נראה שיהיו כל דבריו של עד זה דרך היתול בלי כוונת מה וכבר כתב בעל העקידה בזה שער ס"ז ואענה חלקי גם אני והוא מהידוע בכמה דוכתין דמלכות ב"ד בעוה"ז נדמה ללבנה בכמה ענינים והצדיקים בעוה"ז נקראים ע"ש מאור הקטן יעקב הקטן ואמרו כן על כלל ישראל שהם מונין ללבנה ואוה"ע מונין לחמה ע"פ כוונה זו ולפי הנראה שהיה זה המעשה בבית שני בזמן שהתחיל מלכות ארם למשול שהוא מלכות אדום כמ"ש בכמה דוכתין וע"י גזירתן בביטול המצות והתורה הושפלו הצדיקים וביחוד בסוד קידוש הלבנה וסוד העיבור כמפורש באורך בפ"ק דסנהדרין בעובדא דזוג בא מרקת כו' ולא הניחו הארמי הלז כו' ע"ש בחדושנו וה"נ הכא אלו הבייתוסים רצו לבטל סוד העיבור בגזרות ממשלת ארם שהי' אדומים וז"ש הייתי עולה במעלה אדומים וממשלתם לקיים גזרתם ע"פ הבייתוסים ששכרו אותי וראיתי את חכמי ישראל שהם בדמיון הלבנה להקטינם ולהשפילם בדור הזה שלא להיות סמוכים. וז"ש. **וראיתיו שהוא רבוץ בין ב' סלעים כו' ע"פ מ"ש פ"ק דסנהדרין כשראה מלכות הרשעה דבעינן סמוכין בקדוש החדש גזרו שהסומך יהרג והנסמך יהרג כו' מה עשה ר"י ב"ב הלך לו וישב בין ב' הרים גדולים כו' וסמך ה' זקנים ר"מ ור"י ור"ש ור"י וראב"ש כיון שהכירו אויבים כו'** והיינו שרבץ בין ב' סלעים דקאמר הכא. ואמר עוד בזה. **וראשו דומה כו' ע"פ מ"ש בפרק ערבי פסחים שאמר ליה ר' שמעון לר' עקיבא למדני תורה כו' וא"ל יותר ממה שהעגל רוצה לינק פרה כו' א"ל ומי בסכנה כו'** הרי שגרם מלכות הרשעה שלא למד ר' שמעון תורה ודימוהו לעגל כמ"ש עגל לא למד וגו' וז"ש **וראשו** שהוא ר"ש שנסמך ע"י ר"י ב"ב דומה לעגל גבי רע"ק שהיה ירא ללמדו ולסומכו דלא נסמך ע"י ר' עקיבא מתלמידיו אלא ר"מ כדאמרי' פ"ק דסנהדרין. ואמר. **ואזנו** דומה לגדי הם התלמידים שבאמת תלמידים המקבלים בהאזנה ע"י גזירתם דומים לעולם לגדי דהיינו תלמידים כדאמרי' ורעי גדיותיך וגו' ואמרי' נמי בפרק הרואה לגבי עיבור שנים גדיים נעשו תיישים. ואמר. **וקרניו דומות לצבי כו'** ר"ל גם הנשיאים שיש להם קרן וממשלה קצת בגלות דומה לקרן צבי הנופל ואין בו כח אלא ליופי ואמר. **וזנבו מונחת לו בין וכו'**. ר"ל שאר המון עם הנקראים זנב כמו יכרת וגו' ראש וזנב דומין כמונח בין יריכותיו דהיינו שאינו נראה כלל ונדמה כאלו אינו כלל. ואמר. **והצצתי** כו' ר"ל כן הסתכלתי בשכלי והייתי נרתע וחרד עד שנפלתי לאחורי מלהחזיר ולהעיד כרצון הבייתוסים:

דף כג.

עשרה מיני ארזים הם שנאמר אתן במדבר וגו' מפורש בפ' הספינה:
וצי אדיר לא וגו'. דלשון אדיר יפול על הגבור ולזה קאמר היכי עבדי שתהיה הבורני עושה גבורה וקאמר מייתי כו' וכמה דמדליא עקרא והיינו גבורתם דא"א לעקור אלא על ידי הספינה:
שנאמר אתן במדבר וגו'. דלפי פשוטו ה"ל למכתב אטע ארז שיטה וגו' כמו ישים מדבר לאגם וגו' ויטעו כרמים וגו' אבל אתן משמע נתונים ממקום אחר למדבר שהיא ציון לבנות חורבנותיה ולא ה"ל למכתב כן אי לאו לאשמועינן שאותן שנטלו אומות כו' יחזיר ונקט שיטה שהוא עץ השייך לבנין בכל מקום:
ואינו מלמדה כו'. לפי שההדס בריחו הוא רמז על בעלי תורה כדאיתא במדרשות גם בפיוט דחג הסוכות וזה הלמד ואין ריח תורתו יוצאת לאחרים ה"ז הוא כהדס שהוא במדבר שאין שם מי שנהנה מריחו וא"ד כל הלומד תורה ומלמדה במקום שאין ת"ח אחר שיכולין ליהנות מריח תורתו ה"ז דומה להדס אחד במדבר שאין ההדסים מצוים שם והבאים לשם חביב להם זה ההדס יותר מבישוב שההדסים שכיחין ומצוים שם והנך מילי לאו אקרא דמייתי קאי דלא אשתעי בהכי:
תחת העצים נחשת כו' מיהו העצים גופייהו נמי יביא דר"י גופיה קאמר לעיל כל שיטה כו' עתיד להחזירן לה וקרא כתיב כבוד הלבנון אליך יבוא ברוש תדהר ותאשור וגו':
ועליהם אומר ונקיתי וגו' כלומר גם כי אנקה אתכם על כל מה שנטלתם מירושלים שאפשר לכם לפרוע מדבר היותר חשוב כגון תחת הנחשת זהב וגו' אבל דמם שהוא דם ר"ע וחבריו לא נקיתי דא"א שאנקה אתכם ע"י שתפרעו דבר החשוב גם השוה תחת נפשם ואין נפש הצר שוה בנזק הריגת ר"ע וחבריו:

דף כג:

אסתתומי להו דרכי דכתיב הנני סך את דרכך וגו'. י"ל על פי מ"ש בסוד העיבור פ"ק דסנהדרין בהד עובדא דזוג בא מרקת כו' ולא הניחו הארמי הלז כו' דמלכות הרשעה מקפדת שלא יעשו ישראל אסיפות בקדוש החדש ובעיבור שנה כמפורש שם והוא הסירים שסך את דרכך:
מ"ד המשל ופחד עמו עושה שלום וגו' מעולם לא ראתה חמה כו' ויהיה המשל ופחד עמו קאי על לא ראתה חמה פגימתה של קשת דאל"כ יאמרו עובדי חמה דיש ממשלה

ופחד לחמה לשדות גירא ועושה שלום במרומיו קאי על לא ראתה חמה פגימתה של לבנה שלא תחלש דעתה בפני החמה על שנתמעטה בשבילה כדאמרי' פ' אלו טרפות:

דף כה.

שתבוא אצלי במקלך ובמעותיך ביה"כ כו'. ובפרק תפלת השחר אמרי' אהך עובדא דבר"ה צעריה כו' לאו דוקא אלא אעדות קידוש החדש שהיה בר"ה צעריה ביה"כ והיה חושש ביותר על ר"י ולא על ר' דוסא משום שהיה ר' יהושע אב"ד ובא לבטל קביעות המועדים שעשה ר"ג:

למה לא נתפרשו כו'. שהיה ראוי לפרש שמותן לכבודן כיון שהיו נביאים לעולם כתרגומו ויתנבאו ולא יספו ולא פסקו וקאמר אלא ללמד כו' דאמרי' לו שמא חשוב הב"ד זה כג' מן השאר שלא נתפרשו כו' כפרש"י ואע"ג דכולם נביאים הוו אשמועינן בזה שלא נתפרשו שמותן שיהיה חשוב בעיניו ב"ד של כל דור ודור כב"ד של הזקנים דבימי משה:

ר' חייא חזיא לסיהרא כו' זיל איכסי כו' מפורש פרק אד"מ:

א"ל (ר') עקיבא ראוי לי כו' ואל יגזור עלי כו' כצ"ל ור' יהושע אמר כן לר"ע ובספרים שלפנינו גרסינן ראוי לו כו' ואל יגזור עליו כו' ודאי נמי דר"י קאמר לה וכאלו תולה קללתו בחבירו ונראה לומר דנקט קללה זו שיהיה נופל למטה י"ב חודש כו' כדי שלא יוכל לילך לפני ר"ג במקלו ובמעותיו ולא יחלל המועדים:

נחמתני נחמתני כו'. כפל דבריו ואפשר שנתכוין לומר נחמתני עלי דאתם אפי' מזידים ונחמתני על ר"ג גופיה דאתם אפי' מוטעים:

שלא יאמר אדם כו' פרש"י על ב"ד שבימיו וכי פלוני כו' אמור לו כו' הרי הוא כאחד משאר זקנים שאינך יודע מי הם עכ"ל אין ר"ל שיהיה האמת כן ב"ד שבימיו מי חשוב כב"ד הזקנים שהרי הם היו נביאים דכתיב ויתנבאו ולא יספו ובמה גריעי מאלדד ומידד שנתפרשו שמותן דלא נאמר במעלתן אלא שהיו גם כן נביאים אלא במה שלא נתפרש שמותן ללמד בא שיהיה חשוב בעיניך ב"ד כל דור ודור כמ"ש לעיל:

ולמה נקרא שמו ירובעל כו'. בקרא מפורש כן ויקרא לו ביום ההוא ירובעל לאמר ירב בו הבעל וגו' וישכם ירובעל הוא גדעון וגו' וי"ל דהם קראו לו ירובעל לגריעותא שהבעל ינקום בו ויריב ריבו בו על שנתץ מזבחו וא"כ הכא דשמואל קרא לו כן אינו נראה דלגנאי ולגריעותא לא קראו בשמו גדעון רק ירובעל אלא אדרבה למעלתו קראו כן ע"ש שהוא עשה מריבה עם הבעל:

בדן זה שמשון כו'. יש לעיין בזה שהקדים הכא בקרא שמשון קודם יפתח ולפי סדר הכתובים בספר שופטים היה יפתח קודם שמשון ויש ליישב דלכך שינה הכתוב ג"כ לקרוא שמשון בדן ע"ש מעלתו דקאתי מדן שניבא עליו יעקב בברכתו דן ידין עמו כאחד וגו' יהי דן נחש וגו' שכולו נדרש בפ"ק דסוטה על שמשון משא"כ יפתח שלא הוזכר מעשיו בנבואה בתורה ולכך הקדים הכא שמשון ליפתח משום דכסדר חשיבותייהו חשיב להו וכמ"ש בפ' בן סורר לגבי שם וחם ויפת:

דף כה:

כאביר שבאבירים כו'. נראה מהאי לישנא לפרש דקאי איפתח בדורו כשמואל כו' דיפתח הוא הקל שבקלים דלא נמצא בו שום נבואה כמו בגדעון ובשמשון שנתמנו מן השמים בנבואה גם שהיה בן אשה זונה ואפ"ה הוא נחשב בדורו כאביר שבאבירים שהוא שמואל שהיה שקול כמשה ואהרן שנאמר משה ואהרן בכהניו ושמואל וגו' כמפורש פרק אין עומדין ולכך יתיישב נמי דכתיב יפתח לבתר שמשון בקרא להיות יפתח שהוא קל שבקלים נגד שמואל שהוא אביר שבאבירים ולכך פורטן בברייתא ירובעל כמשה ושמשון כאהרן ויפתח כשמואל ולא כללן דכמו משה ואהרן ושמואל בדורן כך ירובעל ושמשון ויפתח בדורן ודו"ק:

שהימים הראשונים היו טובים וגו'. ויהיה לפי דרשה דהכא טובים קאי על השופטים דאל תאמר שבימים הראשונים היו השופטים טובים מאלה שבזמן הזה אלא דיש לך לשמוע לאחרונים כמו לראשונים דאין לך אלא שופט שבימיך ופרש"י הכא אינו מתיישב לפי הדרש דהכא אלא לפי פשוטו:

נושאים קטנים ק"ו בעצמן כו'. לפי דבריו שהוא קטן לגבי ר' יהושע היה לו לר"ג לשמוע לר"י וי"ל דלא קאמר הכי אלא מדרך ענוה ועי"ל דלפי הענין יש דברים שניתן ביד הקטנים לשמוע להם וגם זה הדבר קידוש החדש ביד ר"ג היה שהוא הנשיא גם שהיה קטן לגבי ר' יהושע.

דף כו.

דכתיב ותיטב לה' משור פר אם כו' פרש"י ותיטב לה' תפלתי משופר ובשור משתעי קרא עכ"ל עיין ע"ז בחידושי הלכות:

אין כ"ג נכנס בבגד זהב לפני כו' לפי שאין קטיגור נעשה סניגור כו' והא דאמרינן קח לך עגל בן בקר יבא עגל ויכפר על מעשה עגל למאי דמסיק הכא מבפנים קאמרינן ניחא

דקרבן העגל מבחוץ היה מיהו יש לתת טעם בזה שנאמר דדבר שהוא קטיגור מבפנים יהיה סניגור וכפרה מבחוץ ועיין ברא"ם בפרק שמיני.

קורין לדכרא יובלא כו'. מפורש בפ"ק:

קורין לנדה גלמודה מאי גלמודה גמולה דא כו' ברוב המקרא כתיב גלמוד בלשון זכר בלא ה' אחרונה וי"ל ג"כ בלשון זכר גמול דא ע"ש יחיד המופרש ומובדל כנדה מכל כמ"ש בכפן ובחסר גלמוד מיהו בב"ר דריש ליה נמי בלשון נקבה בחסר ובכפן הוי רואה את אשתך כאלו היא גלמודה דהיינו כנדה:

היו קורין למעה קשיטה כו'. והיינו דכתיב ויחן את פני העיר ואמרינן פרק ב"מ מטבע תיקן להם דהיינו מטבע קטנה כגון מעה שהיא ששית הדינר תיקן להם שלא היה להם מקודם והוא ודאי תיקן לישא וליתן כפי הצורך במטבע קטנה:

מי שת בטוחות וגו' אילו כליות כו' שהם שני יועצי הלב כמפורש פרק הרואה:

דף כו:

במאי קבעך כו' וממילא הוה ידענא כו' ר"ל דמתוך תשובתו של ההוא גברא אהנך שאלות הייתי מבין מה כוונתו בלשון קבען וקאמר דאיהו לוי הוה סבר דמילתא דאיסורא קא"ל ולא שייך לשאול באיסורא במאי קבעך כו':

לא הוו רבנן ידעין כו' שמעוה לאמתא כו'. דאשכחן דרבנן לא היו משתמשין לפעמים לא בלישנא דקרא ולא בלישנא דשאר אינשי ולפעמים אפי' בלישנא דרבנן לא הוי משתמשים כדאיתא בפ' עשרה יוחסין דא"ל ר"נ לרב יהודה פורתא דגונדרא קעבידנא וא"ל מי סני מעקה דכתיב באורייתא או מחיצה דאמרי רבנן כו' ומי סני ספסל כו' או איצטבא דאמרי אינשי כו' ע"ש בכה"ג ואפשר דההיא מבית ר' הוית דידעי התם בכל הני לישני דנקט בשמעתין ולא הוו ידעי ביה רבנן:

דף כז.

כמאן מצלינן האידנא זה היום תחלת מעשיך כו' כר"א דאמר בתשרי נברא עולם כו'.

וכבר כתבנו דבפרקי ר"א מפורש דתחלת הבריאה ביום א' היה בכ"ה באלול וביום ו' (הוא) נברא אדם וע"ש זה נקרא ר"ה תחלת מעשיך שהאדם היה תכלית של כל הבריאה וכאלו לא נברא שום דבר קודם בריאת אדם ונקרא ר"ה תחלת מעשיך שהאדם הוא עיקר המעשים ומסיים זכרון ליום ראשון שע"כ נקרא יום ו' ר"ה שבו נברא האדם

זכרון שהוא זכרון ליום ראשון שיהיה יום זה ראשון של השנה אבל יום כ"ה באלול לא נקרא יום ראשון אלא יום א' מטעם המפורש במדרשות שבו היה ה' אחד:

דף כט.

והיה כאשר ירים וגו' ומשעבדין את לבם כו'. מייתי להך דרשה אדתני לעיל אם כיון לבו יצא ואם לאו כו' ומייתי בכה"ג מקרא דבכוונת הלב תליא מלתא דכתיב והיה כאשר ירים וגו' והוא מבואר דבפרשיות הקודמות הוזכר שלא היה לבם לשמים במן כתיב עד אנה מאנתם ובפ' מי מריבה על נסותם את ה' לאמר היש ה' בקרבנו ובחטאם זאת ויבא עמלק וגו' כדאמרינן (שבת קי"ח) דלולי חטאם דלעיל לא שלטה בהן כל אומה ולשון ולזה הראה להם הש"י בתפלת משה זאת אשר ידיו פרושות לשמים שבכוונת לבם תליא מלתא שאם מסתכלין למעלה לכוון לבם לשמים כמו שהרים משה ידיו הם מתגברים ואם לאו דאין כוונתן לשמים למעלה גם ידי משה נתרשלו ונופלים ישראל ח"ו ובזה יתיישב דמדרך המתפללים בכ"מ לעמוד במקום עמוק כמ"ש ממעמקים קראתיך אבל משה עלה לראש הגבעה כדי שיראו ישראל במלחמתם את ידי משה ע"פ כוונה זו לכוון לבם לשמים וכן הענין בעשה לך שרף לפי שחטאו שוב במן שאמרו ונפשנו קצה בלחם וגו' והוצרך משה להתפלל עליהם ובשימת שרף על הנס הראה להם שלפי רוע כוונתם שלא לש"ש נענשו ואם מסתכלין כו':

דף לא.

בראשון היו אומרים לה' הארץ וגו' ע"ש שקנה וכתיב מי יעלה בהר ה' וגו' נקי כפים וגו'. היינו שהקנה וכתיב ביה ויבא מלך הכבוד מי וגו' היינו השליט בעולמו ביחידי:
בב' היו אומרים גדול ה' ומהולל וגו'. שחילק מעשיו בין עליונים לתחתונים וכן חילק מעשיו בתחתונים גופיה יפה נוף משוש כל הארץ וגו' ומלך עליהם כמ"ש ביה קרית מלך רב:
בג' היו אומרים אלהים נצב בעדת אל וגו' ע"ש שגילה כו'. כפרש"י מקום מצב עדתו שנאמר ותראה היבשה וגו' ע"ש שהמשפט הוא קיומו של עולם מלהביא מבול לכסות הארץ וז"ש עד מתי תשפטו עול וגו' להביא שוב מבול לעולם שנחתם על כך כדכתיב כי מלאה הארץ חמס וגו'. ואמר **בד' היו אומרים אל נקמות כו'** ועתיד ליפרע מעובדיהן וזה המזמור אמרוהו ביום ד' אלא בשעת החורבן אליא נפל בפומייהו ביום ד' כדאמרינן בערכין (י"א: י"ב.) ולפי שמזמור זה מפורש על פורענות שעובדין לחמה ולבנה וכן היו

ישראל באותו זמן בשעת החורבן. ואמר **בה' אמרו הרנינו לאלהים עוזינו וגו' ע"ש שברא עופות ודגים לשבח לשמו כו'** דבאותו יום ה' נבראו בתחלה בעלי חיים לכבודו ולספר שבחו. ואמר **בה' היו אומרים ה' מלך גאות לבש ע"ש שגמר מלאכתו כו'** כמ"ש בו אף תכון תבל בל תמוט. ואמר **ביום** השבת היו אומרים מזמור שיר ליום השבת ליום שכולו שבת כו' דבו משתעי בעוה"ב כמ"ש בו עלי עשור וגו' כדאמרינן בערכין ומסיק כדרב קטינא וכו':

וחד חרוב שנאמר ונשגב ה' לבדו ביום ההוא וגו'. דהיינו יום אחד מיומו של הקב"ה שהוא אלף שנים וכן לאביי תרי חרוב מיומו של הקב"ה והוא מפורש בפרק חלק:

במוספי דשבת כו' הזי"ו ל"ך כו' במנחה כו' אז ישיר כו'. והם כלל שירות שבתורה וקבעו אותן שירות ביום השבת לפי הקדושה ובימי חול קבעו שירות של דוד שאין בהן קדושה כ"כ ולסימן טוב חלקו פ' האזינו לז' חלקים בר"ת הזי"ו ל"ך ששיר של שבת יש לו זיו דהיינו מפי משה שקרן עור פניו ותרגומו זיו:

י' מסעות נסעה שכינה וכו'. בכמה מקומות מצינו שהקדושה היא י' מעלות זו על גבי זו וה"נ לפי פגם הקדושה על ידי עונות שלהם היתה סילוק שכינה והקדושה מהם מי' מקומות אלו שלמטה לפי דיבוק השכינה והקדושה עד שנסתלק לגמרי מלמטה לשוב אל מקומה למעלה:

מגג לחומה דכתיב הנה ה' נצב על חומת וגו' היינו חומת העזרה כפרש"י אבל על חומת העיר ע"כ לא היתה השכינה דהא כתיב מעל תוך העיר ויעמוד על ההר וגו' משמע דעל חומה שביניהם שהיא חומת עיר לא באה שכינה שם:

דכתיב טוב לשבת בארץ מדבר וגו' פרש"י סיפיה דקרא מאשת מדנים ואשת חבר עכ"ל ואינו כן אלא סיפיה דהאי קרא מאשת מדנים וכעס ר"ל אשת מדנים כנסת ישראל וכעס עש"ה כי הכעסוני בהבליהם:

אלך ואשובה אל מקומי וגו'. האי קרא הושע אמרו גם מקמי עמוס כמ"ש פ"ק דב"ב תחלת דבר ה' בהושע וגו' ומכל שכן דמקמי יחזקאל הוה כמה דורות אלא שהיה מתנבא על העתיד כו' כפרש"י לעיל גבי נצב על המזבח וגו':

ששה חדשים נתעכבה כו'. הני ו' חדשים אינו מפורש בשום מקום מאי נינהו ונראה לפרש דמיום שסמך מלך בבל על ירושלים דהיינו מי' בטבת עד ט' בתמוז שנבקע העיר כמפורש בפ"ק הם ו' חדשים ובאותן ו' חדשים הרחיקה השכינה עצמה מעיר עד למדבר ונתעכבה שם שמא יחזרו בתשובה וכשלא חזרו באותן ו' חדשים עד ט' בתמוז עלתה השכינה וישבה במקומה דבו ביום בטל גם התמיד וזהו פי' הכתוב שאגו צורריך בקרב

מועדיך שמו אוותותם וגו' ע"פ מ"ש חמה לוקה סימן רע לעובדי כוכבים שהם מונין לחמה כמפורש פ' הישן דממשלתן של עובדי כוכבים בעוה"ז כממשלת החמה והם אותות שלהם שנאמר ומאותות השמים אל תחתו וגו' וע"ז אמר שאגו צורריך שצרו על ירושלים בעשרה בטבת עד ט' בתמוז שהן הו' חדשים שבקרב מועדיך שהצומות קרוין מועדים כמפורש פ"ק בזמן שיש שלום שמחה וי"ט הם ושמו אותן ו' חדשים אותות להצליח בהן כי באותן ו' חדשים מתקופת טבת עד תקופת תמוז שנבקעה העיר הם ימים שגברה החמה מיום ליום שהוא אות על הצלחת העובדי כוכבים שהם מונין לה וההיפך אמר באותו מזמור אותותינו לא ראינו שהרי בטבת בעשרה לחדש שצר וסמך האויב על העיר. וגם בט' לחדש תמוז שנבקעה העיר וכן בט' באב שחרב הבית הלבנה מוספת ממשלתה ואורה עד ט"ו בחדש ואעפ"כ אנו לא ראינו שום הצלחה באותן ימים:

ותקותם וגו' כלומר שהקב"ה היה מקוה ומצפה במדבר שיחזרו בתשובה אבל עיני רשעים וגו' תולה הקללה בהם שאין להם תקוה רק מפח נפש:

וכנגדן גלתה סנהדרין כו'. פרש"י כל הנך גליות דסנהדרין דבית שני קאמר ומסעות דשכינה בבית ראשון קאמר עכ"ל ומיהו בגליות דסנהדרין בבית ראשון נמי הכי הוה דהא כנגדן קאמר ועוד דא"כ מאי פליג ר"א וקאמר דשש גליות גלו בבית ראשון וכן הא דקאמר נמי שגלו מלשכת הגזית לחנות משום דנפישי רוצחים ודאי בבית ראשון נמי גלו מטעם זה דהוו שכיחי רוצחים טפי מבבית שני כדמוכח בפ"ק דיומא דבית ראשון חרב בעון ע"ז ג"ע ש"ד ובית שני לא חרב אלא מפני שנאת חנם:

דף לא:

ו' גליות גלו שנאמר כי השח יושבי מרום וגו' כו'. האי קרא לפי פשטיה קאי על גלות צור וחברותיה וכן מוכח קרא דבתריה תרמסנה רגל רגלי עני וגו' שהוא מלך המשיח שנאמר בו עני ורוכב על חמור וגו' עש"ה ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו ולפי הדרש דהכא השפלות דהאי קרא על גליות דסנהדרין שבירושלים קאי וקרא דבתריה תרמסנה רגל רגלי עני וגו' אורח לצדיק וגו' נמי על גליות דסנהדרין שתחזור העטרה ליושנה כשתרמסנה רגלי עני שהוא משיר אז אורח לצדיק וגו' אף אורח משפטיך ה' וגו' שהיה בלשכת הגזית קוינוך לשמך וגו' וכתיב כאשר משפטיך לארץ צדק למדו וגו':

ומשם עתידין ליגאל שנאמר התנערי מעפר וגו'. נראה דר"י ודאי לא קאי אקרא דמייתי ר"א לעיל מיניה דהא ר"י קאמר לעיל די' גליות גלו ומייתי ליה וטבריא עמוקה מכולן

שנאמר ושפלת מארץ תדברי וגו' אלא דאההוא קרא נמי קאי דכתיב ביה בסיפיה דהאי קרא ומעפר תשח אמרתך וגו':
היו קושרין לשון של זהורית על כו'. מפורש פ' שני שעירים:

דף לב.

שאומרים אבות שנאמר הבו לה' בני אלים וגו'. האבות קרוים אלים ע"ש תקיפי כפרש"י ומלת בני נמשך אדלעיל כלומר הבו והזכירו בני לה' את אלים האבות ונראה שקראום במקום הזה אלים ע"ש אל וכח אלהים שנתקיים באבות כמ"ש בפרק ע"פ ואעשך לגוי גדול ז"ש אלהי אברהם ואברכך ז"ש אלהי יצחק ואגדלה שמך ז"ש אלהי יעקב כו' כמפורש שם:
ומנין שאומרים גבורות כו' שנאמר הבו גו' ומנין כו'. ואלו שלש ברכות ראשונות שהן שבחו של מקום כמפורש במסכת ברכות וע"כ שינה הלשון בהן בכולם הבו ולא לשון תפלה והוא גימטריא אחד ולכך הג' ראשונות כאחד נחשבו שהם מורים על אחדותו:
ירד ר"ח כו' ועשה כר"ע כו'. שניהם לדבר אחד נתכוונו לפי שהמלכיות מורים על אחדותו ולכך שמע וגו' ה' אחד אומרים במקום מלכות כדלקמן וע"כ מאן דאמר שאומר מלכיות בקדושת השם שהוא מורה על שמו אחד ולכך אמרינן בו המלך הקדוש ומ"ד שאומר מלכיות בקדושת היום שהוא מורה על אחדות כי הוא יום אחד שבשנה שבו נברא העולם כמפורש פ"ק:
הני י' מלכיות כנגד מי כו'. ובפרק הקורא עומד קאמר עוד כנגד י' בטלנין כו' דהתם שייכא משום דקריאת התורה בי' משא"כ הכא בתפלת ר"ה דכל יחיד ויחיד חייב כדלקמן במתני':
הנך דכתיב בהו הללוהו בתקע וגו' כו'. ריש פירקא הלליה וגו' וסוף פירקא תהלל יה הלליה לא קחשיב:
נמי מאמר הוא כו'. לכאורה שזהו כדברי המפרש (בפרש"י) בחומש דבראשית ברא וגו' סדר הבריאה קחשיב דבתחלה ברא שמים וארץ כו' ע"ש אבל לפי מה שפרש"י בחומש דלא הוזכר כאן כלל בריאת שמים וארץ אלא שהכל נמשך אל ויאמר אלהים יהי אור וגו' ולא הוזכר בבראשית בריאה אחרת אלא שהכל נמשך אל ויאמר אלהים יהי אור וא"כ אין בראשית כלל מאמר זולת ט' ויאמר דכתיב בתריה וי"ל אע"ג דבראשית ברא וגו' נמשך אל האור מ"מ בכח המאמר דבראשית נשמע נמי בריאת שמים וארץ זולת ט' ויאמר דכתיבי בתריה. ונראה בזה מה שלא הוזכר נמי לשון אמירה בראשונה כמו בט' האחרים

ע"פ מ"ש את השמים ואת הארץ לרבות תולדותיהן וכמו שפרש"י בחומש שהכל נברא ביום ראשון ובמאמר ראשון וכ"א נקבע ביומו והענין כי חומר הראשון אשר ממנו נתהוו כל הצורות נברא ביום ראשון. ובמאמר ראשון יש מאין במאמר הש"י כמ"ש בדבר ה' שמים נעשו אבל בימים אחרים לא היה הבריאה יש מאין אלא מן החומר הראשון נקבע לכל אחד צורתו המיוחדת לו ביומו במאמר השם יתברך והוה יש מיש והשתא ביום הראשון שהיה אמירה ראשונה בראשית וגו' לבריאת יש מאין לא הוצרך להזכיר בו שהיה באמירה דודאי באמירה בעלמא לחוד נברא חומר הראשון ביש מאין ולא תפול עשיה בדבר שאין בו ממש אבל אחרי אמירה ראשונה שהיה ביום הראשון שכבר נברא חומר הראשון היה ח"ו לבעל דין לחלוק ולומר כאן שהיה יש מיש דבעשיה נעשה הכל בימים אחרים ע"י הרכבות החומרים הפשוטים עד שנעשו צורות אחרות כמעשה ידי אדם ולהוציא זאת הדעת מלב הטועה הזכיר בכל הבריאות שבימים אחרים נמי אמירה לומר שעל ידי אמירה בעלמא לחוד נתהוה הכל בלי שום מעשה כלל והענין מבואר אלו נברא העולם בעשיה לא היה אפשר באדם לשנות בבחירתו עשייתו ית' ב"ה כמ"ש ומי יבא אחר המלך את אשר כבר עשהו אבל ניתן ביד אדם לשנות מעשיו כפי בחירתו וע"כ לא נברא רק במאמר שאפשר לשנות מאמר כמ"ש צדיק מושל ביראת אלהים גו' הקב"ה גוזר והצדיק מבטלה ע"י מעשיו וע"ז כיונו באבות בי' מאמרות נברא כו' והלא במאמר אחד כו' אלא להפרע מן הרשעים וליתן כו' ר"ל דודאי מה שנברא העולם במאמר ולא בעשיה הוא משום בחירת אדם ושיהיה לו שכר או עונש כפי מעשיו אבל הלא במאמר אחד יכול דהוי כל הבריאה יש מאין להבראות וכ"ש דהוי ניתן הבחירה לאדם לשנות רק מאמר אחד ואמר אלא להפרע מן הרשעים שמאבדין דבר גדול שנברא בי' מאמרות והפך בצדיקים שמקיימין דבר גדול שנברא בעשרה מאמרות וק"ל:

ואם אמר ז' כו' כנגד ז' רקיעין כו'. בפ"ק דסנהדרין גבי עיבור שנה דאמר ז' כנגד ז' רואי פני המלך וכן בפרק הקורא עומד דאמרינן בשבת קורין ז' כנגד ז' רואי פני המלך התם שייך ז' אנשים הקורין וז' יושבין בעיבור נגד ז' אנשים הרואים פני המלך מחשובים בישראל כמ"ש התוספות שם אבל הכא לגבי ז' פסוקים לא שייכא הך דהתם אלא כנגד ז' רקיעים לרמוז שהקב"ה מלך ורוכב בערבות ברקיע ז' לשפוט עולמו בר"ה וכמ"ש עלה אלהים בתרועה ועוד נראה דלא שייך טעמא כנגד שומרי הסף אלא כי התם בג' ובה' ובז' ולא הכא בג' לחוד ובז' לחוד:

כנגד כהנים כו'. ה"נ קאמרי' הכי בפרק הקורא עומד לגבי קריאת ס"ת בג' במנחה ובב' וה' ואמרי' נמי התם ג' נגד שומרי הסף ולא שייך הכא כמ"ש לעיל ומה"ט נמי לא קאמר

נמי הכא ג' נגד ברכת כהנים כדאמרינן בפ"ק דסנהדרין ובפ' הקורא עומד דלא שייך אלא בג' ובה' ובז' כי התם:

דף לב:

ר"י אומר אינן כזכרונות כו' יש לדקדק מ"ט דר"י אי משום דבעינן כדכתיב לשון זכרון הא גבי מלכיות דדרשינן ליה מאני ה' אלהיכם לא הוה ממש כדכתיב וי"ל אף שלשון זכירה ופקידה נאמרו בחד לישנא וענין משמעות אחד מ"מ הם משתנים קצת שמלת פקידה הונח בפקידות ענין מה בזמן מה כמו וביום פקדי וגו' ומה תעשו ליום פקודה וגו' והרבה כמוהו שפירוש כולם על ענין השמור ופקוד לזמן מה אבל מלת זכירה בדבר שיזכור תמיד בלי שיקבע לו זמן כמו וזה זכרי לדור דור וגו' לזכרון לפני ה' תמיד וגו' זכור ואל תשכח וגו' ולזה א"ר יהודה אין לנו לומר בתפלת ר"ה כ"א זכרונות כלשון המקרא זכירה כדי שיעלה זכרונותינו לטובה ולרצון לפני ה' תמיד כדאמרינן (לעיל טז.) זכרונות שיעלה (זכרונותינו) [זכרוניכם] לטובה וק"ל:

ראשונה ב' שניה ג' כו'. בספר תהלים שלפנינו ראשונה הם ב' פסוקים ושניה ג"כ ב' פסוקים וקראה ראשונה ושנייה בלשון יחיד וצ"ל דשאו שערים וגו' קמא עם הנמשך לו פסוק מי (הוא) זה מלך וגו' קחשיב כחדא וכן שאו שערים וגו' שנית עם פסוק מי הוא זה מלך וגו' הנמשך לו חשיב נמי כחדא ומיהו ק"ק לר' יהודה דמי הוא זה מלך וגו' לא קחשיב ממנינא בין בראשונה בין בשנייה לא ה"ל למפלגי אלא במי הוא זה מלך הכבוד וגו' דלאו ממנינא די' מלכיות הן ומה להם להזכיר דהיו שתים ושלש או אחד ושלש עם המלכיות דכתיבי בהנהו קראי וי"ל דמי הוא זה מלך הכבוד וגו' לחוד ודאי (דהני) נמי ממנין מלכיות הוא אפילו לרבי יהודה אם אמרו עם שאר פסוקי מלכיות דכתיבי בכתובים אלא באמרו ויבא מלך הכבוד ואומר בתריה מי הוא זה מלך וגו' הוה ליה פירושא דיבא מלך הכבוד שהוזכר לעיל ומש"ה לאו ממנינא הוא דר"ל דמלך הכבוד שהזכיר לא תימא דהיינו שלמה שבא לפתוח השערים כמפורש במסכת מכות אבל מי זה מלך הכבוד ה' עזוז וגו' וכן בשנייה מי הוא זה וגו' ה' צבאות וגו' ומש"ה לא פליגי אלא בהכי בשתים ושלש או אחת ושתים ודו"ק:

ושוין במלך אלהים וגו' ישב על כסא וגו' שהוא אחד כו'. נראה משום דהאי מזמור משתעי כולה במעשים דר"ה כמ"ש עלה אלהים בתרועה ה' בקול שופר אמר גבי תרועה לשון אלהים שהוא מדת הדין וגבי קול שופר שהיא תקיעה הפשוטה אמר מדת הרחמים ה' ואמר רמז בר"ה עלה אלהים גם בזה דבכל השנה זמרו לאלהינו ובר"ה זמרו למלכנו

דבמקום האל הקדוש אומר המלך הקדוש ובמקום האל המשפט אומר המלך המשפט ומפרש לה דלאו מלכנו בלחוד הוה בר"ה אלא מלך הוא על כל הארץ לדון כל העולם ולהכי אמר ר"י דזמרו למלכנו לא חשיב מהמלכיות כפרש"י דבר"ה הוא מלך (אלהים) על כל העולם והוסיף בזה מלך על כל גוים ישב על כסא וגו' לדון האומות ולהכי ה"א דישב על כסא גו' הוא במקום מלך:

שבתון זכרון תרועה כו' ר"י אומר אינו אומרה אלא עם הזכרונות כו' ותרועת מלך בו. בכל הני ג' פלוגתות פרש"י דטעמא דר"י דתרועה לאו לשון שופר הוא כו' ע"ש וק"ק דא"כ לא ה"ל למפלג אלא בהך חדא דעיקר מלתא ביום תרועה יהיה לכם אי הוה תרועה כמו שופר ולולי פרש"י נראה דגבי זכרון תרועה בהא פליג ר"י מטעמא כיון דכבר אמר פסוק זה בזכרונות אינו עולה לשופרות וכן גבי ותרועת מלך בו פליג נמי מהאי טעמא כיון דכבר אומרו במלכיות אינו עולה לו לשופרות מיהו ק"ק בהך בתרייתא דיום תרועה יהיה וגו' אמאי סבר ר' יהודה דלא הוי כשופרות דהא בקרא גבי ר"ה לאו שופר כתיב אלא תרועה וי"ל כיון דמג"ש מיובל ילפינן לקמן דבעי ר"ה שופר יש להזכיר שופר ולא תרועה כדכתיב דמלת תרועה מורה על מדת הדין מלשון שבר ואדכורי רתחא בר"ה לא מדכרינן כדאמרינן לעיל:

ותרועת מלך בו ויהי בישורון מלך ה' ימלוך לעולם וגו'. כ"ה בכל הספרים וכתב הר"ן התלמודא לא קפיד למנקט כסדר שכתובין בתורה אבל בתפלה צריך להזכיר כסדר שכתובין בתורה ה' ימלוך לעולם ועד וגו' מקודם מיהו יש לתת טעם על התלמוד שנקט ה' ימלוך לעולם וגו' בסוף ונראה על פי הכוונה שמלך מורה על האחדות בכ"מ ולכך לדעת ר' יהודה לעיל מלכנו לא קחשיב דלא אמליכתיה רק על אומה אחת ובר"ה יש לנו לומר כי הוא מלך אחד מלך מלכי המלכים ומלך על כל הארץ וזאת הכוונה מפורשת טפי בה' ימלוך לעולם ועד ולכך מסיים ביה ואנן דמסיימינן במלכיות בשמע ישראל וגו' ה' אחד שהוא במקום מלכות לר' יוסי ע"פ כוונה שאמרנו דמפורש ביה אחדות מלכותו ואין צריך לסיים בה' ימלוך לעולם ועד ולכך הקדימו בסדר תפלות שלנו ועוד נראה בזה ע"פ מ"ש ביבמות פ' החולץ אקרא ויגבה ה' צבאות במשפט והאל וגו' ע"ש:

כי ה' הוא האלהים אין עוד מלבדו כו'. ע"פ שאמרנו שזה מורה על אחדות מלכותו וכן אין עוד מלבדו וגו' ור' יהודה פליג גם בה' אחד שאינו במקום מלכות דבעי לשון מלכות ממש והוא מבואר שהמלכיות זכרונות ושופרות הם נגד ג' העיקרים שהם מציאות השם ותורה מן השמים ושכר ועונש מלכיות שתמליכוני עליכם וכל פסוקי מלכיות מורים על מציאותו ואחדותו זכרונות שיעלה זכרונינו לטובה בשכר טוב שההפך בעונש וכל

פסוקי זכרונות מורים ע"ז שופרות על עיקר תורה מן השמים בקול שופר כמו שמורים ע"ז הפסוקים ותחלת פרשת האזינו מורה ע"ז שהתחיל בתורה מן השמים האזינו השמים שהיתה התורה מתחלתו ותשמע הארץ אחרי שנתנה לשם ואמר שאל תתמה בדבר שניתן בשמים שיהיה משם ניתן על הארץ הרי ראה יערוף כמטר לקחי שהוא המטר בא ממים עליונים שעל השמים וניתן על הארץ לחיות הגופות כן התורה ניתנת מן השמים על הארץ לחיות הגופות ועד"ז תפרש שאמר ישעיה כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים גו' כן יהיה דברי אשר יצא מפי גו' ועל עיקר מציאות השם אמר כי שם ה' אקרא גו' לפי שיש לאדם להאמין במציאות השם בקבלה על פי התורה ועוד נוסף להשיג בשכלו מציאות השם וחידוש עולם כמפורש בפסוק הלא ידעת אם לא שמעת גו' כמ"ש פ"ק דתעניות ע"כ אני אקרא לכם בתורה מציאות השם וחידוש עולם בראשית ברא אלהים וגו' דהיינו בקבלה אבל אתם תוסיפו בזה והבו גודל לאלהינו לידע זה במופת וידיעת השכל והיינו הצור תמים פעלו כי מצד פעולתו שבעולם יש להשיג מציאותו ואחדותו ועל עיקר שכר ועונש אמר כי כל דרכיו משפט אל אמונה גו' כמפורש פ"ק דתענית ע"ש: **מפני מה אין ישראל אומרים שירה לפניך בר"ה כו'** מפורש פ' אין נערכין דהיה ראוי לומר שירה בר"ה וביה"כ דאקרי מועד וקדוש בעשיית מלאכה אי לאו האי טעמא אפשר מלך יושב כו' וע"ש בתוס' ובחדושנו שם: